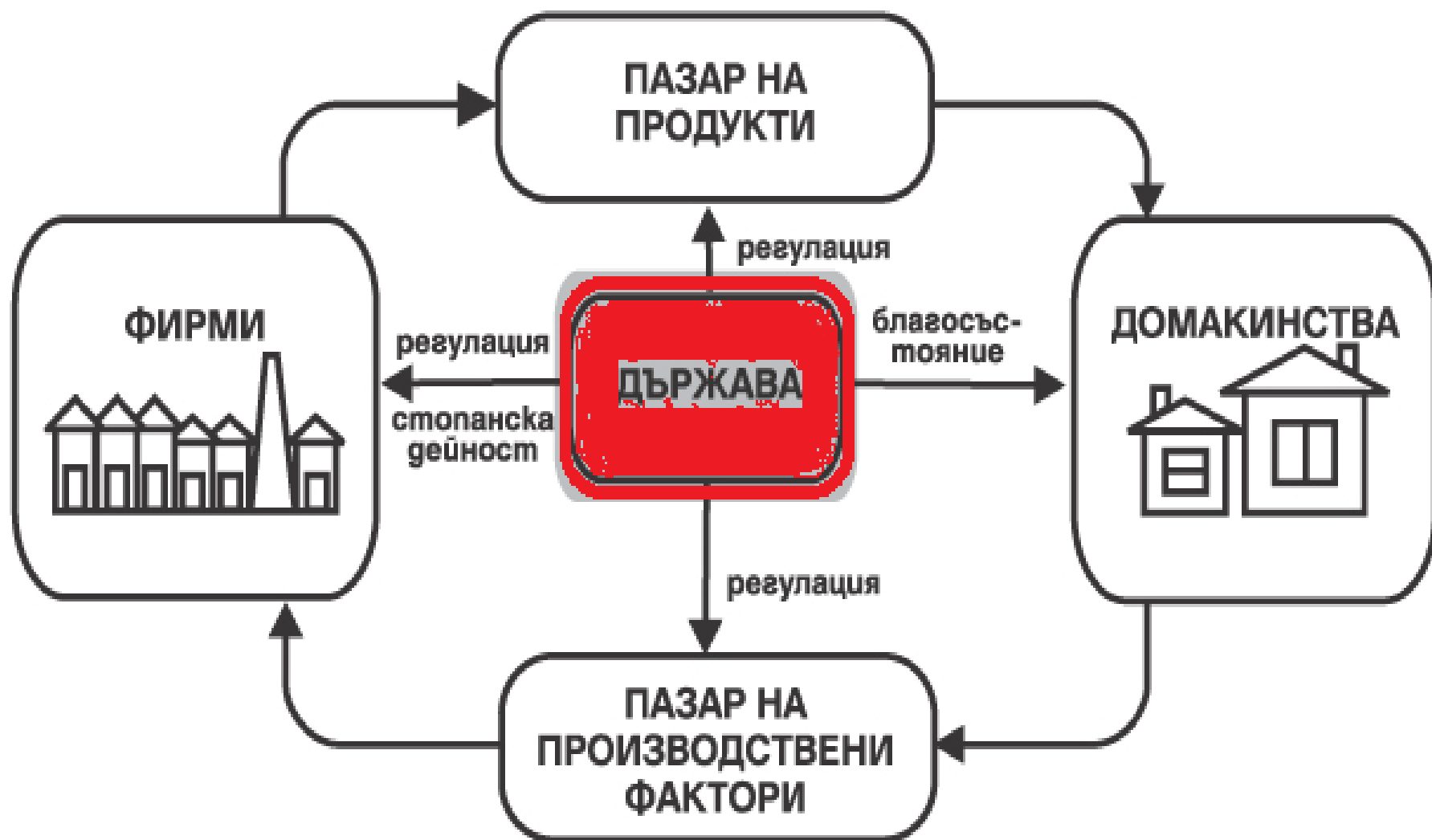

ПАЗАРНИ ДЕФЕКТИ И ДЪРЖАВНА НАМЕСА В СТОПАНСКАТА ДЕЙНОСТ

Основни въпроси

1. Главните причини за по-широката намеса на държавата в стопанския живот;
2. Основните цели и функции на държавната намеса в стопанската дейност;
3. Кръга на предлаганите чрез намесата на държавата блага;
4. Наличието на външни ефекти и подходите за тяхното регулиране;
  - дефектите, които се проявяват в стопанската и регулативната дейност на държавата;
  - оптималния размер на държавната намеса в икономиката.

публичен сектор и държавна намеса

Тъждествени ли са понятията **публичен сектор** на стопанството и **държавна намеса** в стопанската дейност?

Първото е по-широко понятие от второто. **Публичният сектор** е една подсистема със свои закономерности и механизми на развитие. **Държавната намеса** в стопанството характеризира предприемаческата и регулативната дейност на държавата. Ние се придържаме към по-широкия подход на анализ.

1. Провалите в действието на пазарния механизъм

Действието на пазара поражда някои **дефекти (market failures)**.

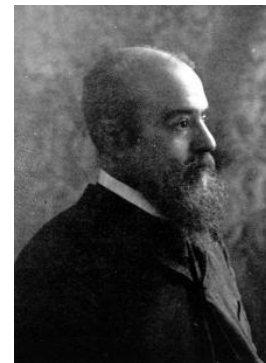
Те понижаваха ефективността на стопанската дейност и благоденствието в обществото.

Кои са дефектите на пазара и възможно ли е те да се елиминират? Неговият отговор фактически обосновава необходимостта от държавна намеса в икономиката.

Първи съмнения в ролята на пазара като съвършен регулатор

С развитието на пазарното стопанство се обогатиха и възгледите за неговата ефективност. В. Парето разработи **нормативната теория за общественото благоденствие**. Според него пазарната система разпределя ефективно и справедливо оскъдните ресурси, когато растежът на благоденствието на даден субект не става за сметка на друг. (**критерий на Парето за ефективност**). Само тогава, според Парето се повишава общественото благосъстояние. Той доказва, че при наличието на съвършена конкуренция, дейността на стопанските субекти поражда благосъстояние за всички. Когато обаче пазарите са несъвършени (**наличието на монополи**), ресурсите не се разпределят оптимално и обществото живее с по-ниско равнище на благосъстояние.

Вилфредо Парето 1848-1923

[Лозанска школа](#)

[Индекс на Парето](#)
[Закон на Парето](#)
[Ефективност на Парето](#)
[Разпределение на Парето](#)

Школа

Известен с

Подпис

A handwritten signature of Vilfredo Pareto in dark ink on a light-colored background. The signature is written in a cursive, flowing style.

Пазара ефективен саморегулатор ли е?

Теоретическите съмнения в ефективността на пазарното разпределение на ресурсите и поражданото от него нарастване на общественото благосъстояние бяха засилени от реалното развитие на стопанските процеси. В това отношение катализираща роля изигра Голямата депресия 1929-1933 г. Тя с големия брой фалити, огромните загуби на капитал, драстичните размери на безработицата и влошеното положение на значителна част от населението, дискредитира в голяма степен схващането за пазара като ефективен саморегулатор. Определено влияние в тази посока оказаха и започналите революционни промени в Съветска Русия през 30-те години. Те се разглеждаха като алтернатива за осигуряване на повече заетост, доходи и сигурност за домакинствата. Тези реални процеси създадоха климат за лансирането на нови идеи и предложения за промени, водещи до по-голяма социално-икономическа стабилност и сигурност на пазарната система като цяло и на отделните стопански субекти.

Голямата депресия

Голямата депресия е тежка световна [икономическа депресия](#) през 30-те години на XX век. Нейният времеви обхват е различен в отделните страни, но в повечето от тях тя започва през 1929 година и продължава до края на 30-те години. Тя е най-продължителната, тежка и широкообхватна депресия през XX век и е сочена в съвременната литература като мярка за най-тежък срив на световната икономика. От 1929 до 1932 година световният [брутен вътрешен продукт](#) намалява с 15% - за сравнение спадът му по време на рецесията през 2008-2009 година е по-малко от 1%.

“Нов курс” в икономическата политика

Първият, който дръзна да се отклони от класическия модел на пазара, беше американският президент Фр. Рузвелт. В 1933 г. той обяви “Нов курс” в икономическата политика, който включи държавата като активен субект в стопанската дейност.

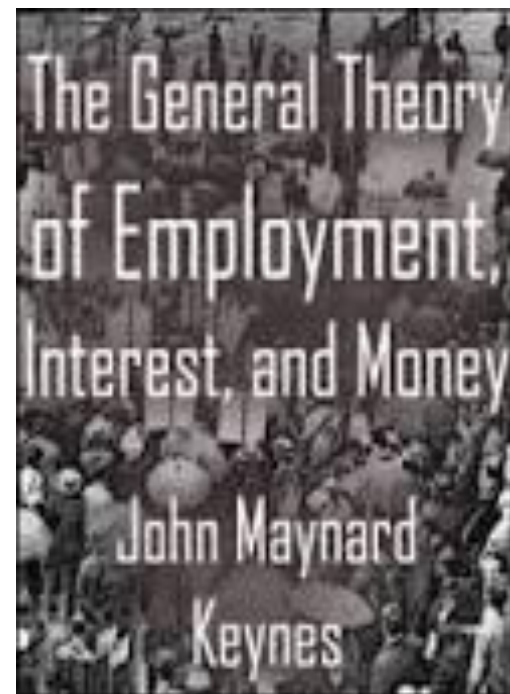
- Нов курс на Рузвелт
- *Franklin Delano Roosevelt (1882-1945)*
- New Deal (Нов курс) е названието на политиката на [Франклин Делано Рузвелт](#), изразена в редица програми между [1933](#) и [1938](#) за борба с [Голямата депресия](#), последвала срива на борсата през [1929](#) г. Политиката намесва държавата в свободата на икономиката, която до този момент е била неприкосновена.

Джон Мейнард Кейнс

John Maynard *Keynes*

1882-1946

По-късно Дж. М. Кейнс и много негови последователи разработиха **теорията и политиката на държавната намеса в стопанския живот**. След II-та световна война, държавната регулация стана неотменим елемент в стопанската политика на страните с пазарно стопанство.

Кои са дефектите в действието на пазара

Когато заложения в пазара саморегулативен механизъм не води до ефективно разпределение на ресурсите, до бързо възстановяване на равновесието между търсенето и предлагането и повишаващо се благосъстояние на индивидите във времето, се приема, че са налице дефекти, провали в неговото действие.

Дефекти от действието на пазара

- Монополи
- Публични блага
- Липса на наличие на пълна и точна информация
- пазарният механизъм не може да осигури **равен достъп на всички граждани** до блага с голяма ценност за обществото
- Недостатъчна компетентност на потребителите при наличието на асиметрична информация –услуги от адвокати, лекари и др.
- Вторични ефекти от действието на пазара
- Социално-икономическа страна на действието на пазара-стремежа към парите изтласква на заден план непреходни човешки ценности като честност, морал, любов, достойнство, милосърдие и т.н.
- **неравномерно разпределение на доходите и на богатството в обществото**
- Недобра вътрешна защита и съдебна система
- дефект на системата, произтичащ от нерегламентираната свобода на избор за действията на стопанските субекти.

Монополите

С появата на монопола се влошава ефективността в разпределението на ресурсите. Чрез **монополните цени се преразпределят доходите от потребителите към монополистите.** Като резултат едни субекти извличат изгоди за сметка на други. В такъв случай, според критерия на Парето, се понижава благосъстоянието в обществото. Валидна ли тази теза за естествените монополи, които създава държавата (БТК, БДЖ, ВИК компании и др.)? Напълно, защото **всеки монопол се стреми да извлече облаги от своята позиция на пазара.**

Публичните блага

- Във всяко едно общество съществува потребност от предлагането на блага, които се потребяват колективно. **Гражданите в обществото се нуждаят от защита на националния суверенитет и на правовия ред в страната, от наличието на комуникационна и транспортна система, от пожарна охрана, от бърза медицинска помощ и т.н.** Достъп до тяхното потребление имат всички членове на обществото. Например, бързата помощ в град X се предлага както на милионера Банков, така и на бедняка Сиромахов, т.е. тя е **неделимо, достъпно благо** за всеки член на обществото. Очевидно тук става въпрос за блага, които са различни от частните. Те се наричат публични, защото са:
  - а/ **неделими** в процеса на потреблението, т.е. колективно се потребяват от големи обществени групи;
  - б/ **неизключващи**, т.е. нито един член на обществото не може да се изключи от тяхното потребление.

неделими публични блага

За групата на неделимите публични блага не може да се приложи пазарния механизъм на предлагане на частните блага: просто националната отбрана не може да се раздели на 7 млн. части, които да се закупят по определена цена от 7-те милиона жители на страната! Дори и условно да въведем благото “единица отбрана”, пацифистите не биха го закупили, макар че то отговаря на интересите на всички членове на обществото. Частните фирми нямат интерес да сключат пазарни сделки с неделимите публични блага, което създава вакум в тяхното предлагане.

делими публични блага

Възможно ли е **делимите публични блага** да се предлагат чрез пазарния механизъм? Да, когато те могат да се консумират на парче, като “единица благо”. Например, медицинската услуга “операция апендикс” или “престой в болницата” или образователната услуга “учение в средното училище” са блага, чиято консумацията може да се измери на парче. **Следователно е напълно възможно да се определи цена за тяхната покупко-продажба.** Тогава ще има и частна инициатива за предлагането на делимите публични блага. Те обаче се отличават с големи разходи за създаване и следователно високи цени на пазарно предлагане. **Това ще изключи много хора от потреблението на делимите публични блага.** Едва ли обаче можем да твърдим, че в обществото е налице високо равнище на благосъстояние, щом като се намалява потреблението на блага с висока обществена полезност.

Извод за делими и неделими блага

Фактически се оказва, че:

– когато става въпрос за неделими публични блага, **пазарния механизъм не е в състояние да ги предложи на пазара;**

– когато имаме делими публични блага е възможно тяхното доставяне от частни фирми. Тогава обаче, поради високите цени на предлагането, големи групи от населението не са в състояние да ги потребяват.

Липса на наличие на пълна и точна информация

Едно от условията за ефективно функциониране на пазара е наличието на пълна и точна информация за неговото състояние и развитие. По обективни причини много често **стопанските субекти не разполагат с достатъчна информация**, което прави пазарните сделки неефективни и некоректни. В такива случаи пазара има незавършен характер или просто действа неефективно. Например, подмамени от високия лихвен процент по депозитите на Първа западна банка, много граждани влагат спестяванията си в нея. Те обаче не разполагат с професионална информация за състоянието на банката: дела на собствените активи, структура на портфейла, размера на несъбираемите кредити от длъжници и т.н. Възможно е банката да фалира, с което да се загубят и спестяванията на отделните граждани.

Кредити за образование

Образованието като инвестиция в човешки капитал е важна предпоставка за личен и обществен напредък. Не всяко семейство обаче може да осигури на своите деца достатъчно финансови средства за обучение. Един от начините за решаване на този въпрос е предоставянето на нисколихвени кредити. *Студентите обаче няма да намерят частна банка, която да им предостави подобни кредити, както поради липса на гаранции за тяхното връщане, така и поради ниската норма на банковата печалба.* Дългосрочно губят не само членовете на по-бедните домакинства, но и цялото общество: то се лишава от бъдещи специалисти, които биха могли да допринесат за неговия просперитет. Тук пазарният механизъм просто не може да осигури равен достъп на всички граждани до блага с голяма ценност за обществото.

Недостатъчна компетентност на потребителите при наличието на асиметрична информация

Недостатъчната компетентност на потребителите поражда в редица случаи така наречения **морален хазарт в поведението на много специалисти**. Твърде често някои адвокати или лекари на частна практика с професионално дадени съвети убеждават техните клиенти да ползват повече услуги, отколкото в действителност е необходимо. По този начин те комерсиализират своите специализирани знания за сметка на некомпетентността на клиентите. Като резултат едни субекти повишават благосъстоянието си за сметка на другите. От дадените примери става ясно, че при наличието на асиметрична информация (единия знае, другия - не) резултатите от стопанските сделки са неефективни.

Вторични ефекти

Всяка фирма в пазарни условия се стреми да постигне максимална печалба от своята дейност. Тя калкулира в цената на продукта, например цимент, само разходите, свързани с неговото производство. Същевременно обаче през комините на завода излиза твърде много прах, който замърсява почвите и намалява плодородието на земите в района. Тук е очевидно, че освен първичния продукт – цимента, фирмата произвежда и още един, произведен, **страничен продукт: замърсяването на въздуха и околните почви**. Те се наричат вторични, странични продукти (**externalities**), защото са производни на основната стопанска дейност. При тях е налице **типичен пазарен дефект**: чрез действията си частните производители нанасят щети на други стопански субекти, без да ги компенсират. Тази особеност в предлагането на много частни блага понижава благоденствието на големи групи от населението, без те да имат отношение към печалбите на частните фирми.

частна пределна полза MPB

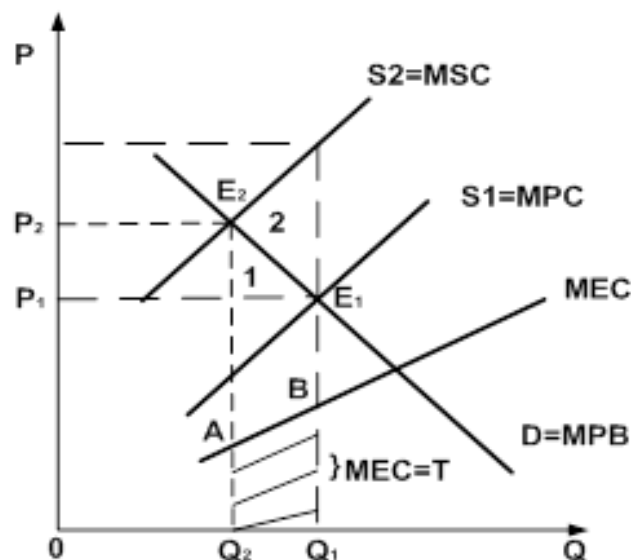
обществен пределен разход MSC

Частен пределен разход на производителя MPC

предельния външен разход (загуба) на лицето или общността X - MEC

- Негативни вторични ефекти- замърсяването на околната среда

Фиг. 3.9. Предлагане на частно благо с негативен външен ефект

ИКОНОМИЧЕСКИ КРИЗИ

Периодично в пазарното общество възникват икономически кризи, чрез които се преодоляват натрупалите се диспропорции в стопанството. Този процес е свързан с неизбежни загуби за стопанските субекти. Работниците са недоволни, защото много от тях се лишават от своите работни места и доходи. Самите притежатели на капитал се изправят пред трудно преодолими ситуации, свързани с тяхната платежоспособност. Много често те фалират, с което се губят значителни капиталови ресурси. Най-накрая, по време на кризите се разстройва цялостния стопански и социален живот, от което страдат повечето членове на обществото. Ето защо икономическите кризи, въпреки своята оздравителна функция, са нежелан пазарен продукт!

социално-икономическа страна на действието на пазара

Втора голяма група обстоятелства, които пораждат дефектите на пазара са свързани със социално-икономическата страна на неговото действие. Печалбата е цел на стопанската дейност в пазарни условия. Този мотив променя, комерсиализира поведението на стопанските субекти: стремежа към парите изтласква на заден план непреходни човешки ценности като честност, морал, любов, достойнство, милосърдие и т.н.

“изобилие сред бедност”

Образуването на цените на факторите на производството и съответно доходите на техните притежатели според приноса им в стопанската дейност водят до **неравномерно разпределение на доходите и на богатството в обществото**. Това поражда социално недоволство сред много членове на обществото. Например, кучето на богатия получава за закуска кренвирш, докато той липсва на трапезата на бедното дете. Въобще парадоксът “изобилие сред бедност” винаги поражда масово обществено недоволство от пазарното стопанство.

Вътрешна защита и съдебна система

Защитата на членовете на обществото от посегателствата върху тяхната собственост може да бъде осигурена чрез пазарните механизми. Охранителни фирми, частни детективски бюра и персонални бодигардове създават сигурност на лица и фирми срещу заплащане. Възраженията на обществото срещу тази система на гаранции са: първо, не всеки може да си позволи да заплаща своята сигурност, и второ, частната саморазправа и възстановяване на справедливостта (подобно от времето на Дивия Запад) е субективно изразена. По тази причина обществото приема, че държавно организираната защита и съдебна система са много по-демократични и справедливи в сравнение с частното гарантиране на сигурността и реда в обществото.

високи учебни такси в частните училища

Свободният избор като елемент от действието на пазарния механизъм невинаги води до най-ефективните и приемливи резултати за обществото. Например, бедните семейства не са в състояние да плащат високите учебни такси на децата си в частните училища. По тази причина те (въпреки генетичните си способности) рядко биха могли да получат високо образование и професионална квалификация. Възможен е и обратният вариант – често някои родители използват децата от най-ранни години като работна сила, с което прекъсват техния път към образование. В трети случай определени индивиди и групи развиват дейности (проституция, хазарт, търговия с наркотици), които влизат в противоречие с ценностната система на обществото. Това е дефект на системата, произтичащ от нерегламентираната свобода на избор за действията на стопанските субекти.

Държавната намеса само коригира пазарните дефекти и разширява хоризонтите за икономически и социален просперитет на обществото.

2. Цели, подходи и насоки за участието на държавата в стопанския живот

- **Какво преследва държавата чрез намесата в стопанската дейност?**

Класическа аксиома е, че пазара като съвършен регулатор стимулира растежа на индивидуалното благосъстояние и следователно на общественото. Логиката на тази зависимост е следната: предприемачът полага големи усилия да достигне до печалба и по-високо лично благоденствие. Като инвестира и разширява стопанската дейност той създава нови работни места, нови продукти и доходи за други стопански субекти, т.е. със своята дейност предприемача генерира благосъстояние за много други лица. Взаимозависимостта между растежа на личното и общественото благосъстояние не подлежи на съмнение. Тя обаче не е толкова праволинейна в реалния живот. Анализът на пазарните дефекти разкри, че в **някои случаи пазара не води до нарастване на общественото благосъстояние, а в други (по време на икономическите кризи) - дори го понижава.** От тук главната **цел на държавата** е да осигури стабилност и растеж на общественото благосъстояние, т.е. благосъстоянието на всички членове на обществото. Това предполага първо, да разкрием понятието обществено благосъстояние и второ, да оценим държавата като стопански субект в пазарното стопанство.

Общественно благосъстояние

Общественото благосъстояние се дефинира като функция от следните фактори:

$$\text{ОБ} = f(\text{ОПр}, \text{РБ}, \text{СВ}, \text{Зд}, \text{ОС}, \text{Др.})$$

където:

ОБ-общественно благосъстояние;

ОПр- общото равнище на производство на стоки и услуги;

РБ- начина и структурата на разпределение на богатата в обществото,

СВ- свободното време на гражданите,

Зд - здравето на хората,

ОС- състоянието на околната среда

и ДР-други фактори, имащи отношение към ползността на хората.,т.е общественото благосъстояние е функция на икономически и неикономически фактори.

Възможно е да дефинираме общественото благосъстояние и като функция от благосъстоянието на отделните членове на обществото:

$$\text{ОБ} = f(U_1, U_2, \dots, U_n)$$

където $U_1, U_2, \dots, U_n$, са ползностите на всеки член на обществото, които се детерминират от потреблението на различни блага (частни и публични).

В двете дефиниции обаче подхода на оценката е статичен. В икономиката настъпват **динамични промени**, поради което е логично да се очакват промени в индивидуалното благосъстояние и следователно в общественото. Ето защо подходът в оценката **трябва да отчита фактора време**. Според Парето **общественото благосъстояние ще се повиши, когато се увеличи благосъстоянието на който и да е член, без това да става за сметка на друг член в обществото**. Този вариант се проявява, когато в стопанство е налице икономически растеж. Тогава се увеличава производството, заетостта, доходите и потреблението, което предполага, че пряко и косвено всички граждани са печеливши. С други думи “приливът повдига всички лодки!”

Когато обаче в стопанството са налице **монополи** или то се намира в периоди на **стагнация** или **криза**, общественото благосъстояние се намалява според критерия на Парето. Този праволинеен подход е коригиран от **компенсационната теория на Н. Калдор**.

Според него общественото благосъстояние няма да се понижи, ако **печелившите компенсират губещите в стопанската дейност**, т.е. печелившите не биха понижили своето благоденствие, ако **трансферират част от техните доходи към губещите и безработните**. Тогава печелившите ще имат **нетен прираст в своето благосъстояние**, губещите ще запазят своето благосъстояние, а общественото благосъстояние ще остане на по-високо равнище в сравнение с варианта без компенсация.

конкретни цели на държавната намеса

- 1. да защити и укрепи ценностите на пазарната система:** частните права на собственост, свободата на стопанския избор, конкуренцията в стопанската дейност, възнаграждения за ефективно работещите, в това число за поетите рационални рискове в бизнеса. Те, сами по себе си, генерират благосъстояние на стопанските субекти и следователно обществено благосъстояние.
- 2. да създаде “правила на играта” за стопанската дейност,** т.е. на законодателни и на институционални рамки за действието на пазарния механизъм. Тук става въпрос за търговския закон, данъчните закони, закони за банковата и застрахователната дейност, закона за договорите и сделките, за ценните книжа и фондовите борси, за защита на потребителите и много други, както и съответните институции, следящи за тяхното спазване. Законодателните правила и институционалния контрол на различните аспекти на стопанската дейност не ограничават свободата на стопанския избор и частната инициатива: те само ги регламентират, за да е налице равенство в конкуренцията и коректност в пазарните сделки. Тогава е налице fair play, в която печели предприемчивия и рационален стопански субект.

3. **да коригира дефектите на пазара**, които пречат на ефективното разпределение на ресурсите в стопанството. Това означава да не допуска монополи или да организира някои стопански дейности с крупен мащаб и голямо значение за потреблението на всички членове на обществото.

4. **да организира предлагането на онези блага, които се потребяват колективно от обществото** и които имат отношение към общественото благосъстояние. Тук се имат пред вид публичните блага, както и субсидирането на някои частни блага с ползи за големи групи от обществото.

5. **да осигури макроикономическата стабилност и икономически растеж**, които създават условия за нарастване на общественото благосъстояние във времето.

6. **да се погрижи за благоденствието на онези социални групи, които са жертва на независещи от тях икономически и социални обстоятелства**: безработни, инвалиди, деца в неравностойно положение, хронично болни, неработоспособни граждани. Сериозната ангажираност на държавата с тези проблеми характеризира стопанството на дадена страна като социално ориентирано. С него се отъждествява германския модел на пазарното стопанство.

Лудвиг Ерхард

Социално
пазарно
стопанство

Лудвиг Вилхелм Ерхард (на [немски](#): *Ludwig Wilhelm Erhard*)

е [германски икономист](#), [социолог](#), университетски преподавател и [политик](#). Канцлер на [Федерална република Германия](#) от [16 октомври 1963](#) г. до [1 декември 1966](#) г. и председател на [партията Християн-демократически съюз](#) в периода 1966/67 г. Той е [депутат](#) в [Германския Бундестаг](#) от 1949 г. до смъртта си през 1977 г. Министър на икономиката в правителствата на [Конрад Аденауер](#) (1949 - 1963) и [вицеканцлер](#) на Федерална република Германия (1957 - 1963). Като един от създателите на [Социалното пазарно стопанство](#), творецът на след[военното](#) германско икономическо чудо, [Проф. д-р Лудвиг Ерхард](#) е един от най-популярните и обичани германски политици в историята на Германия.

Защо бежанците се стремят към Германия?

Социалноориентирана пазарна икономика

Социалноориентирана пазарна икономика (немски: *Soziale Marktwirtschaft*) е основният икономически модел, използван в Западна Германия след Втората световна война. Той е базиран на политическата философия на Ордолиберализма на Фрайбургската школа. Ордолибералните идеи са най-вече развити от академичното списание ORDO и приложени на практика от Лудвиг Ерхард^{[1][2][3]}, министър на икономиката и вицеканцлер по време на канцлерството на Конрад Аденауер^[4] от 1949 до 1963 и по-късно по време на управлението на Ерхард като канцлер (1963 – 1966).

Лудвиг Ерхард

Фундаментален смисъл на държавната намеса

Държавата защитава ценностите
на пазарната система, коригира
нейните дефекти и
преразпределя доходите, за да
осигури благосъстояние за всички
в обществото.

ПОДХОДИ КЪМ ДЪРЖАВНАТА НАМЕСА

Възможни са следните **четири** подхода:

Държавата да стане

-директен участник в стопанската дейност,

-да стимулира частните фирми да произвеждат публични и частни блага,

-да формулира задължителни стандарти и норми за предлагането на благата

-да приложи някаква комбинация между тях.

Държавата става непосредствен участник в стопанската дейност чрез:

а) национализацията на частните фирми.

б) създаването на нови стопански единици

в) възлагане на поръчки на частни фирми да произведат определени стоки и услуги за нейните нужди.

ПЛЮСОВЕ И МИНУСИ

В първите два случая държавата придобива собственост върху капиталови активи, които предава в разпореждане на държавни компании. Техните мениджъри действат като предприемачи: инвестират, произвеждат и предлагат частни блага, които се консумират от големи групи от населението. Подобен модел на държавна намеса има своите **плюсове и минуси**.

предоставяне на субсидии за производство или данъчни облекчения

Държавата може да стимулира частните фирми в предлагането на някои блага с голяма обществена ползност. Това става чрез **предоставянето на субсидии за производство или данъчни облекчения**. Чрез тях се гарантира или увеличава печалбата на фирмите, което ги насърчава да произвеждат и предлагат повече блага на пазара.

Например, държавата може да насърчи фермерската дейност чрез предоставяне на субсидии за производство на тютюн, пшеница, захарно цвекло, месо, мляко и други продукти. Чрез предоставянето на субсидии за ж.п. транспорта пътуването по железниците става много по-достъпно за гражданите в страната. За да се насърчат инвестициите и откриването на нови работни места се облекчават данъчните задължения на инвеститорите. Същото се отнася за инвестициите в съоръжения за опазване на околната среда. От данък върху дохода могат да се освободят и разходите на домакинствата за придобиването на собствени жилища. В описаните случаи се насърчава потреблението на блага, които повишават равнището на общественото благосъстояние.

Субсидии и данъчните стимули

Субсидиите и данъчните стимули обаче изменят равнището на пазарните цени и могат да **влошат ефективността в разпределението на ресурсите**. Нещо повече, много често те не носят желаните за обществото резултати. В такива случаи държавата формулира определени задължителни стандарти и норми за поведение на частните фирми, които пряко засягат благоденствието на гражданите. Например, работодателят е длъжен да сключи трудов договор с наетия работник и да създаде безопасни условия на неговия труд. Всички стопански субекти са задължени да спазват определени норми за замърсяване на околната среда, което предпазва здравето на големи групи от населението.

Всеки от посочените досега три подхода на държавна намеса има своите предимства и недостатъци. Това налага държавата да ги използва в комбинация, за да постигне по ефективен начин желаните от нея цели. Нека да вземем за пример проблема с медицинското лечение на гражданите. Работодателите и работниците заплащат медицинска осигуровка, която гарантира медицинско лечение на работещите. Държавата обаче заплаща вноските на децата, пенсионерите и безработните. Тази комбинация осигурява достъпни медицински грижи за всички слоеве в обществото. По същество обаче здравето е синоним на благосъстояние.

Няма стандартен модел на предприемаческата дейност на държавата. Конкретните условия в отделните страни са дали своя отпечатък върху мащабите и насоките на държавното предприемачество. То е по-силно изразено в западноевропейските страни, поради което нашето изложение следва тяхната практика.

След II-та световна война западноевропейските държави се нуждаеха от икономическо възстановяване и модернизация на основните индустриални отрасли. Това определи решението за национализация на големи частни предприятия и създаването на нови в енергетиката, газодобива и газопренасянето, металургията, нефтопреработването, военното производство, ж.п.транспорта, въздушния транспорт, съобщителните връзки и други подобни. Някои от компаниите в посочените области бяха естествени монополисти, но държавата като собственик контролираше пазарните цени на техните продукти и услуги.

Предприемаческите усилия на държавата бяха насочени в три области:

а/ **в инфраструктурни обекти**, които образуват кръвоносната система на стопанската дейност. Мрежите за пренасяне на електроенергията и природния газ, пътищата, ж.п.транспорта, съобщенията, пристанища, летища, терминали, индустриални зони и други са предпоставки за развитието на индустриалното и селскостопанското производство, на туризма, на експорта и импорта, т.е всички отрасли се нуждаят в някаква степен от добри комуникации.

б/ **в стопански отрасли, които образуват суровинния тил на икономиката:** въгледобив, енергодобив, стоманодобив, нефтопреработване, циментова промишленост, химически торове. Те произвеждат суровини и полуфабрикати, които са база за развитието на преработващите отрасли. В последните като правило се създава по-висока добавена стойност, което генерира повече доходи в стопанството.

в/ **в някои машиностроителни и военни производства**, имащи стратегическо значение за развитието на националната икономика. В Англия компанията за производство на камиони “British Leyland:”, автомобилната компания “Renault” и заводите за производство на военни самолети във Франция бяха държавна собственост.

държавата се превърна в крупен предприемач

Чрез национализация и модернизация на компаниите в посочените дейности държавата се превърна в крупен предприемач. В нейни ръце се концентрираха над 25% от дълготрайните активи в повечето развити страни. Чрез тях се създаваше около 30-35% от брутния продукт. Държавното предприемачество осигури заетост и доходи за работещите, стабилно търсене и много нови ниши за частните фирми, увеличение на експорта и повишена специализация в дадени производства и отрасли, научни и приложни изследвания в нови продукти и т.н.

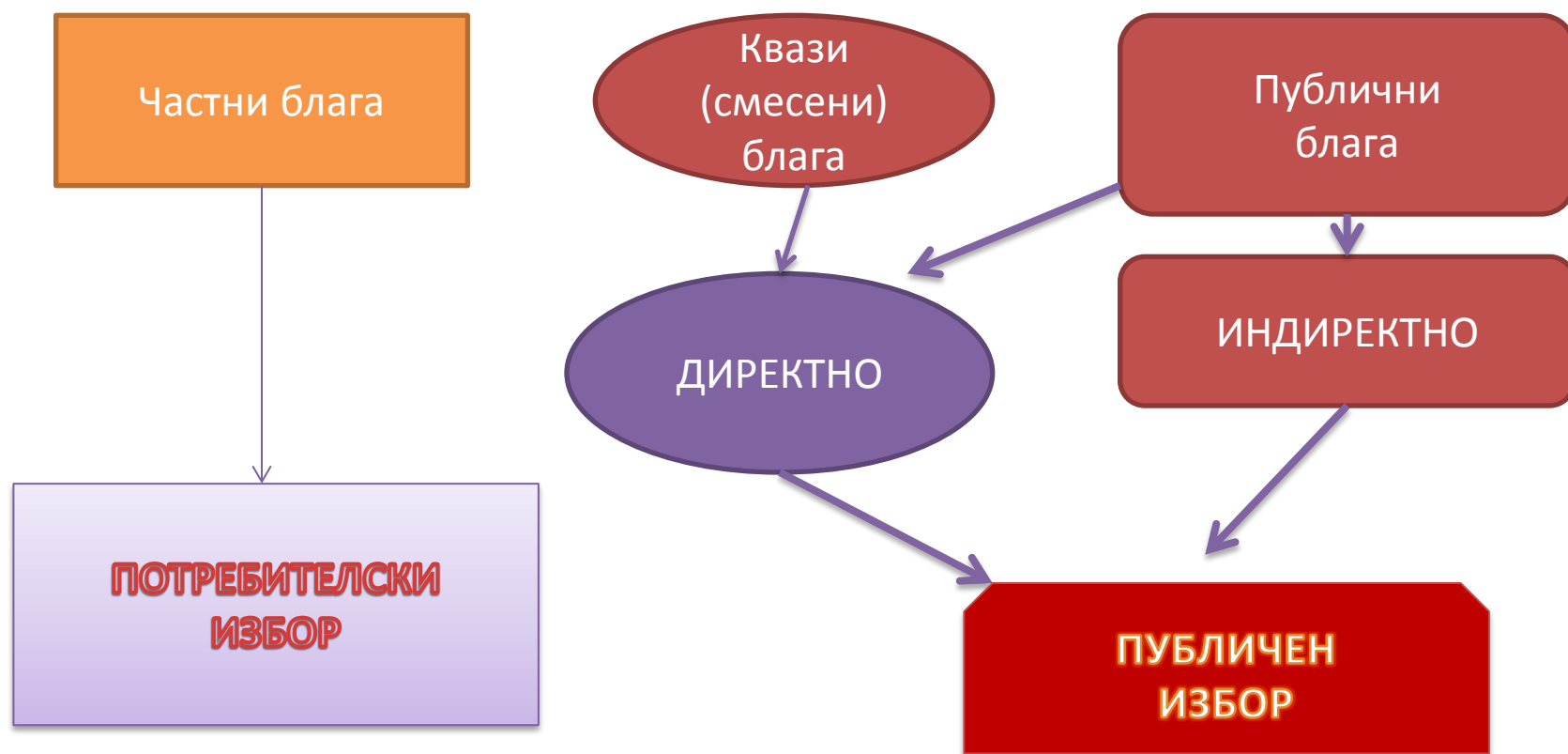
Въпросът е: биха ли се проявили тези ефекти в условията на частното предприемачество и действието на пазарния механизъм? Да, някакво развитие би се получило, но вероятно в по-ограничени мащаби в сравнение с държавното предприемачество. Аргументът тук е, че **частните фирми се въздържат да инвестират в капиталоемки дейности**, заради по-ниската норма на възвращаемост на капиталовложенията. Поддържането на по-високи цени би решил този проблем, но тогава би се намалило съвкупното търсене на капиталоемките продукти. Това би задържало тяхното производство на по-ниско равнище и намалило цялостната динамика на стопанското развитие. Очевидно, **държавата чрез инвестирането на значителни капитали и приемането на по-ниска норма на възвращаемост (в някои случаи дори нулева норма), преодолява обективно стоящи бариери пред частните инвеститори**. Ето защо може да се твърди, че през 50-те и 60-те години държавното предприемачество стимулира стопанското развитие на западните държави. То допринесе за по-голямото производство на частни блага, за откриването на повече работни места, за генерирането на повече доходи, за увеличение на потреблението и за подобряване качеството на живота, т.е. с една дума създаде повече обществено благосъстояние.

3. Механизъм за осигуряване на публичните блага

Какви блага създава публичния сектор на стопанството?

В зависимост от критериите за изключването и конкурентостта в потреблението се разграничават три групи блага в съвременното пазарно стопанство: частни, публични и смесени. Доминираща група сред тях са частните блага. Те се конкурентни в потреблението, защото за производството и предлагането на всяка следваща единица се прави определен пределен разход. Това означава, че частното благо може да се консумира само ако за него се заплати цена P , която е равна на пределния разход MC за неговото създаване или: $P = MC$, т.е. потребителите се конкурират за потреблението на благо то чрез цената. Тези от тях, които не са готови да заплатят цената P , се изключват от потреблението на частното благо.

Потребителски и публичен избор

Публични блага

чисти публични блага

- Пълна противоположност на частните блага са чистите публични блага. Те притежават характеристики, които ги превръщат в специфична група блага:
- а/ **не са конкурентни в потреблението.**
- Това означава, че всеки индивид има достъп до потреблението на публичното благо с нулев пределен разход. В този случай консумацията на публичното благо от индивида X не намалява ползите на Y. Националната отбрана, средното образование, уличното осветление, полицейската защита, пожарната охрана, бързата помощ са примери на чисти публични блага. По осветените улици на един град могат да минат тази нощ 100 или 500 автомобила. И за последният автомобилист пределния разход е нулев, т.е 500-ия автомобилист не намалява ползите на 101-ия например.

Чисти публични блага

- б/ **не се изключва нито един член на обществото от потреблението на публичните блага.**
- Щом като националната отбрана се предлага на лицето Войнов, то индивида Мирон не може да бъде изключен от нейното потребление, макар и да е пацифист.
- в/ **потреблението на публичните блага се натъква на определени ограничения.**
- Първо, е налице териториална, пространствена ограниченост. Уличното осветление, бързата помощ, пожарната защита, пътищата в един град са публични блага, които се консумират колективно само от жителите в даден район. Ето защо те се характеризират като местни публични блага. Второ, съществуват капацитет в потреблението на дадени публични блага. Например, градския парк е проектиран за едновременно разходка на 800 души. В съботните и неделните дни обаче се разхождат примерно 900 жители на града. Тук се проявява задръстващ ефект: след капацитета, потреблението на публичното благо носи по-малка полза на членовете на обществото.

чисти публични блага

г/ **консумацията на чистите публичните блага не се заплаща пряко**, което създава представата за тяхната безплатност.

В действителност обаче **и тези блага са платени**: институциите, които ги предлагат, получават **бюджетни средства**. Те идват **от данъчните платежи на населението**. Формално обаче няма пазарни сделки относно покупко-продажбата на публичните блага.

смесени блага

Третата група са смесените блага, които **съчетава**
принципите на конкурентност и неделимост.

Една група от тях са конкурентни и неделими блага. Например, общинската ливада е неделимо благо: всеки жител на селото има достъп да пасе своите животни на нея. Колкото обаче са повече потребителите на това благо, толкова пределната полза за следващите консуматори става по-малка. Втората група са неконкурентни и делими публични блага. Например, тенис клуб в града има капацитет от 100 места, т.е. благо е делимо и всеки плаща такса за неговото потребление. За всеки член “играта на тенис” в клуба има неконкурентен характер: потреблението на единия не намалява ползата на другия. След 100-ия член обаче се появява задръстващия ефект. Клубните блага са типичен представител на тази група смесени блага.

Като стопански субект държавата е въввлечена пряко и косвено в създаването и в предлагането на трите групи блага. Държавните компании в енергетиката, транспорта, нефтопреработването и в другите сфери произвеждат и предлагат на пазара частни блага. Те, в повечето случаи имат цени, които отразяват действителните разходи за тяхното създаване. Чистите публични блага се консумират колективно от всички членове на обществото. Те се финансират от държавата, която осигурява бюджетни средства за тяхното предлагане на специализирани институции (армия, полиция, болници, училища, университети и т.н.). По-различно е положението със смесените блага: те се финансират в повечето случаи комбинирано: от самите потребители, чрез плащането на такси и от държавата, която предоставя субсидии на институциите, занимаващи се с тяхното предлагане.

Колко публични блага: теория на публичния избор

Потреблението на чистите публични блага е безспорна необходимост. Въпросът обаче е: колко публични блага да се предложат на обществото?

Това означава да се определи равнището на търсене на публичните блага и съответната готовност на индивидите да платят данъци за тяхното финансиране. Нека определим равнището на търсене на медицинските услуги от двама субекта, които представят обществото: младежът Здравков и пенсионерът Болников. Младежът не стъпва в болница, но е склонен да заплати примерно 100 лв. годишно данък, за да има държавно предлагане на медицински услуги. Това е неговата индивидуализирана цена P_i за потреблението на това благо. Пенсионерът обаче е готов за заплати 300 лева, защото често му се налага да влиза в болница. Тогава двамата индивида предпочитат потреблението на публичното благо “обществени медицински грижи” и са готови да заплатят общо 400 лева за неговото финансиране. От тук, държавата може да предложи медицински услуги на обща стойност 400 лева в т.ч. да поддържа болници, да наеми лекари и санитари, да купува евентуално лекарства и т.н. С други думи, при публичните блага, сумата от индивидуализираните цени на двамата индивида е равна на пределните разходи за създаването и предлагането на благото “обществени медицински грижи” или: $P_i = MC$. Това е правило за фискална еквивалентност в предлагането на публичните блага. При частните блага всеки индивид ги купува по тяхната пазарна цена P_e , която беше равна на пределните разходи MC или $P_e = MC$.

как да се измери индивидуалната полезност в потреблението на публичните блага?

В горният анализ обаче възниква един сериозен проблем: как да се измери индивидуалната полезност в потреблението на публичните блага, за да се определи данъчния платеж на всеки един индивид в обществото? В условията на частни блага е налице “директен вот”- индивида заплаща благото и придобива правото за неговата консумация. Този механизъм на “директен частен избор” не може да се приложи по отношение на чистите публични блага, защото те не могат да се разделят на парче и следователно да се консумират на парче.

За измерване на тяхното търсене се прилага метода на “публичния избор”.

Чрез него се определя индивидуалната готовност на индивидите да потребяват публични блага и съответно да платят определени данъци за тяхното създаване. Следва тяхното сумиране, което позволява да се реализира правилото за фискална еквивалентност: $P_i = MC$.

Публичният избор може да се осъществи по два начина:

а/ **чрез метод на прякото гласуване (пряка демокрация)**, според който всеки член гласува колко публични блага е готов да потреби и да закупи. Референдумът е класически пример на този избор. Не е възможно обаче да се правят непрекъснато референдуми за всяко публично благо и за всеки период от време. Ето защо той се използва само за жизненоважни решения относно предлагането на публични блага.

б/ **метод на представителната демокрация**, при който членовете на обществото избират свои представители в конституционен орган (Народно Събрание), оторизиран да взема решение за предлагането на публичните блага. Тогава депутатите, съобразно предпочитанията на своите избиратели, гласуват и достигат до определен избор. Той се приема за публичен избор.

Резултатите от публичния избор обаче и при двата метода могат да се окажат доста объркващи. Например, 10% от богатите в страната, да приемем 800 хиляди души, са за силна полицейска защита и са готови да платят по 100 лева данък за нейното предлагане. Други 30% или 2,4 млн. души са умерена защита: те са склонни да платят 60 лв. данък полицейска защита. Останалите 50%, т.е 4 млн. души са за полицейска защита, но са склонни да платят само 20 лв. данък. Аналогичен е проблемът и с избора посредством представителната демокрация. Например, в Народното събрание 20 депутата гласуват за силна полицейска защита, 80 за умерена и 150 за защита с по-ниски данъчни платежи. Кой е тогава изборът на обществото за предлагане на полицейската защита като публично благо? В такъв случай се прилага правилото на болшинството (50%+1 глас), който отразява предпочитанията на така наречения междинен избирател (имащ най-голямо относително тегло сред избирателите). Практически той формира публичния избор, който ще определи равнището на предлагане на публичното благо и данъчните платежи за неговото колективно потребление. В този случай 10-те процента богати или 20 депутата, които ги представят в парламента ще се окажат оцетени в своя избор. Това означава, че публичния избор, като механизъм на търсене и предлагане на публичните блага, е второто най-добро решение, т.е той не може да задоволи предпочитанията на всички избиратели.

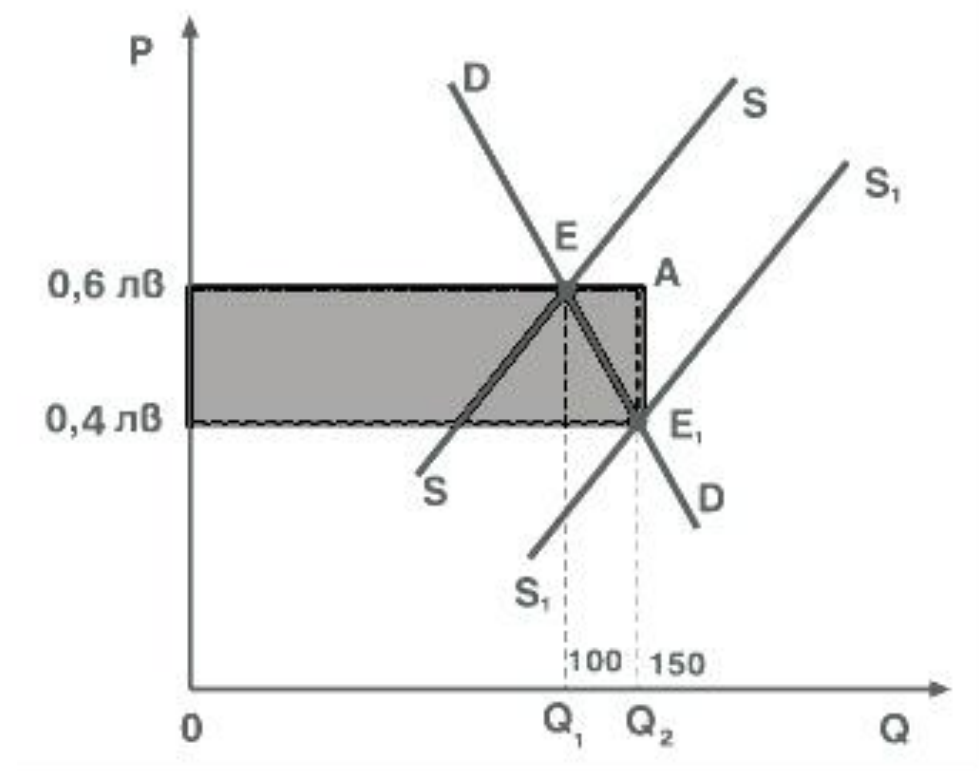

особености в предлагането на смесените блага: градския транспорт в София

Смесените блага са делими в своето предлагане и следователно разходите за тях могат да бъдат калкулирани и оценени. В този план те не се различават от частните блага. Някои от тях обаче, като пътуването с градския транспорт, с БДЖ, обучението във ВУЗ и други подобни се потребяват едновременно от големи групи на населението, т.е имат публична значимост. Държавата може да насърчи тяхното потребление и съответно да генерира повече обществено благосъстояние ако предостави субсидии на компаниите(частни или държавни), които ги произвеждат. Като резултат цената на благата става по-ниска и тяхното потребление по-достъпно.

Нека да разгледаме примера с градския транспорт в София, който е валиден и за всички останали случаи. Ако градския транспорт е частно благо, цената за едно пътуване трябва да бъде примерно на 60 ст (правилото $P=MC$). В този случай 100 хил. човека биха използвали градския транспорт ежедневно- равновесната точка E на фиг. 8.1

Фигура 8.1. Субсидирането на смесените блага: ефект върху общественото благосъстояние

Като има пред вид голямата значимост на услугата "транспорт" за населението общината предоставя субсидия на компанията за градски транспорт в размер на 0,20 стотинки за всяко пътуване. Това позволява цената на билета да спадне от 60 на 40 ст., а пътуванията с градския транспорт да се увеличават от 100 на 150 хил.дневно. Като резултат кривата предлагането на транспортната услуга се измества в позиция S_1S_1 . Новото равновесие в т.Q1 изразява предлагането на транспортната услуга като смесено благо: потребителя заплаща цена от 40ст. (отсечката S_2S_1) и общината под формата на субсидия 20 ст. (отсечката E_1A).Този модел на предлагане на частното благо създава по-високо благосъстояние: първо, консумацията на благото се увеличава с 50 хил. души и второ, потребителите заплащат по-ниска цена, което води до икономии в техните бюджети.

Без съмнение, предлагането на някои блага като смесени чрез бюджетно субсидиране повишава благосъстоянието на техните потребители. В действителност обаче ефекта не е толкова голям, защото бюджетната субсидия е данъчна сума. Това означава, че много субекти са платили данъци, за да могат други да консумират благото на по-ниска цена. В същото време субсидията би могла да се използва и за други обществено полезни цели, например поддържането на парковете или подобряването на пътната мрежа. В този смисъл бюджетната субсидия за градски транспорт поражда пропуснати ползи в потреблението на други публични блага.

Очевидно, бюджетното субсидиране и предлагането на смесени блага носи ползи за определени обществени групи, но поражда загуби за други, т.е. нетната изгода е пониска. Най-накрая, потребителите на смесените блага ги приемат като частни, защото заплащат цена за билета. Ето защо те почти винаги критикуват предлаганите услуги на градския транспорт (движение без разписание, претъпкани и мръсни автобуси, груби контрольори и т.н). Всичко това показва, че смесените блага се възприемат противоречиво от обществото. Освен това субсидиите нарушават лоялната конкуренция в стопанската дейност. Ето защо в последните години си намалява размера на субсидиите, което превръща смесените блага в частни.

4. Външните ефекти и подходите за тяхното регулиране

В процеса на стопанската дейност и пазарните сделки производителите получават печалби, а потребителите извличат ползи. Заедно с тези първични ефекти обаче в стопанската дейност възникват и странични, производни ефекти. Те пораждат загуби или ползи на трети лица, т.е. такива които са вън от самите стопански процеси и сделки. По тази причина те се наричат “външни, вторични или производни ефекти”.

Дълго време външните ефекти са били вън от полезрението на икономистите. С развитието на теорията на благосъстоянието те станаха обект на засилен интерес. Преди всичко външните ефекти демонстрират, че трети лица могат да спечелят или загубят от действията на други субекти! Този резултат обаче според критерия на Парето влошава общественото благосъстояние, защото един подобрява своето благосъстояние, а друг го влошава. Ето защо **външните ефекти се характеризират като “дефект” на пазара**, което предполага държавна регулация за неговото преодоляване

Един пример за илюстрация. Фермер построява свинеферма в края на село Бистрино. Първичната му дейност – угодяване на свине, е придружена с два външни (вторични, странични или производни) ефекта. Първо, отпадъците от свинефермата замърсяват наблизко течащата река, която става негодна за каптиране, пиене, дори за напояване; второ, дейността на фермера замърсява въздуха в района. Тези два ефекта влошават качеството на живота на местните жители и тяхното благосъстояние. На практика фермера печели от своята дейност, но жителите губят от нея!

В зависимост от загубата или ползата, която пораждат за трети, неучастващи в стопанската дейност лица, **външните ефекти се подразделят на негативни и позитивни**. В първия случай причинителите на загубите не компенсират потърпевшите, поради което ефектът върху тяхното благосъстояние е отрицателен. Във втория случай ефектът е позитивен, защото действията на определени субекти повишават благосъстоянието на другите, без да получават компенсация от последните. Типичен пример на негативен вторичен ефект е замърсяването на околната среда и уличните задръствания, а на позитивен – висшето образование.

Прецизният анализ на външните ефекти изисква да се разграничават частните и обществените разходи и ползи, които поражда дадена стопанска дейност. Например, собственика на химическия комбинат “Лакпром” закупува суровини, заплаща работни заплати, начислява амортизация на машините за производството на бои и химикали. Всички те представляват частни разходи на фирмата. Като изхвърля отрови във въздуха обаче, фирмата принуждава жителите в региона да направят разходи за закупуване на лекарства против алергии и т.н. За местните жители това са допълнителни разходи, които имат принудителен характер. За фирмата посочените разходи са външни, защото тя не плаща нищо на потърпевшите. В случая става ясно, че действителният разход на обществото за производството на химическите бои е по-голям от частния разход

В него се включват и външните разходи на потърпевшите:

$SMC = PMC + EMC$, където:

- SMC е общественият пределен разход за производство на определено количество от дадения продукт;
- PMC е частният пределен разход за производството на същото количество;
- EMC е външният пределен разход, който възниква като следствие от наличието на вторичен ефект.

В крайна сметка въпросът, който икономическата теория поставя и който държавата се опитва да реши в стопанската практика, е как да бъдат компенсирани потърпевшите от появата на външните ефекти или с други думи как външния ефект като разход да стане вътрешен за фирмата-причинител? Само тогава ще се отчете действителния обществен разход за производството, което ще елиминира външните ефекти от стопанската дейност и свързаните с тях пазарни изкривявания.

Замърсяването на околната среда като негативен външен ефект

Замърсяването на околната среда се превърна в един от най-сериозните проблеми в развитието на съвременното общество. Причините за него могат да бъдат сведени до:

- несъвършените технологически процеси и ограничената абсорбираща способност на природата. Практически изхвърлянето в природата на отпадъци и на вредни вещества е по-голямо от нейните възможности да ги пречисти по естествен път. Това поражда растящо замърсяване на почвите, водите и въздуха;
- мотивът за печалба поражда пренебрежение към страничните последици от стопанската дейност. Например, фермерите използват активно химически торове и стимулатори, за да увеличат добивите и доходите си. Те не се интересуват за вредните последици от потребителите на подобни стоки;
- липсата на права на собственост върху някои от природните ресурси като въздуха, водата, горите. Когато стопанските обекти имат ясно дефиниран собственик, винаги е налице грижовно отношение към тяхното използване и съхраняване. В случаите обаче, когато собственикът липсва или е твърде аморфен, експлоатацията на ресурсите е хищническа;

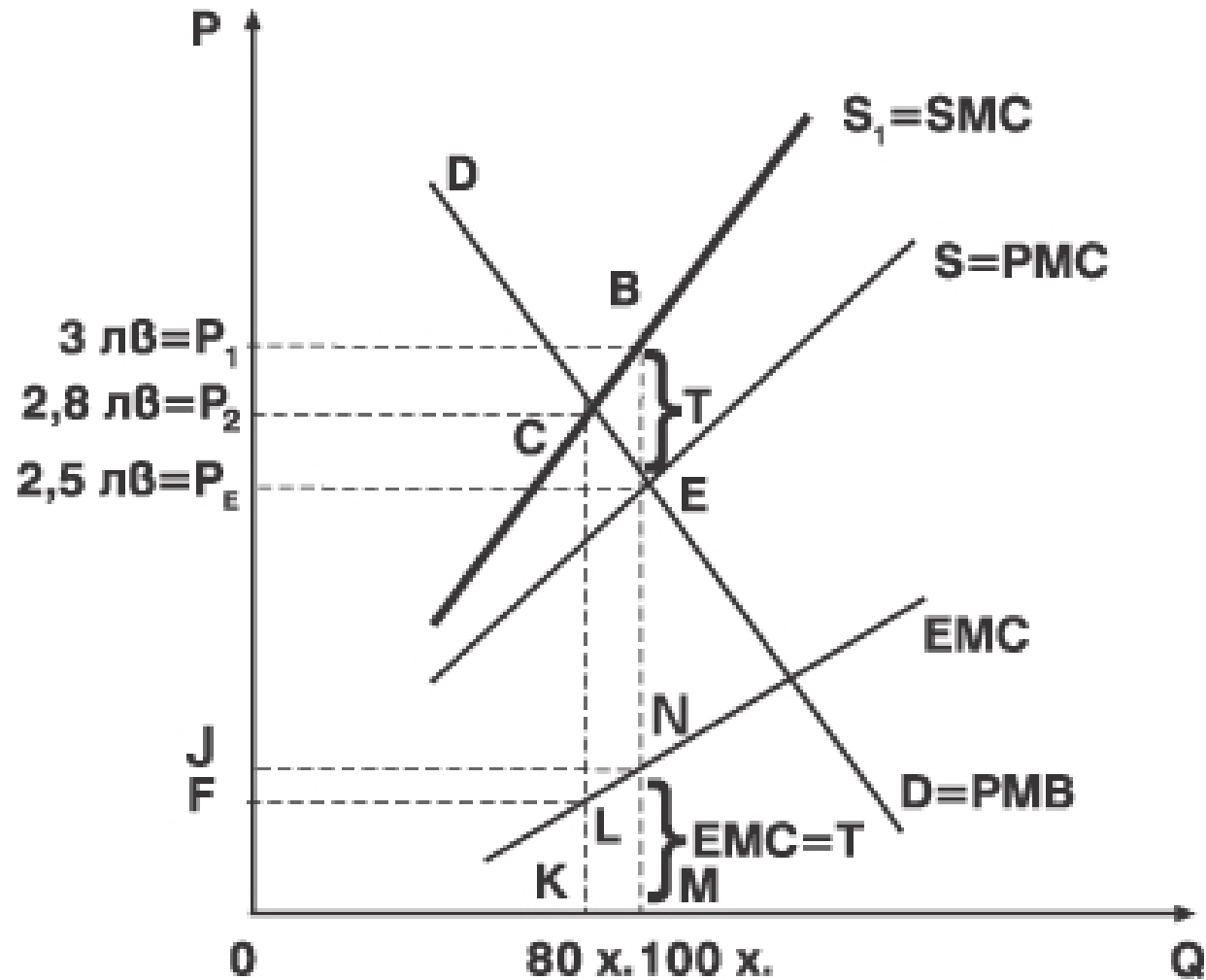
– липсата на дефиниран собственик върху природните ресурси прави незавършени пазарите за тяхното използване. Няма стока “чист въздух”, “чиста поляна “ или “чиста вода”, поради което няма и цена за тяхното потребление. Безплатното предлагане на подобни ресурси създава представа за тяхната неограниченост и следователно възможността за безгранично използване и замърсяване.

С достигането на по-големи мащаби на стопанска дейност замърсяването на околната среда започна сериозно да понижава благосъстоянието в обществото. Индустриални райони – пустини, мръсни реки и морски заливи, задушаващи се от смог градове, не само влошиха качеството на жизнената среда, но и станаха източник на хронични заболявания. Всичко това наложи обществото да търси различни решения и подходи за ограничаване и и ликвидиране на замърсяването на околната среда.

Данък на Пигу

Първото икономическо решение за борба със замърсяването на природата е разработено от английския икономист А. Пигу. Според него е необходимо външният пределен разход под формата на данък (глоба) да се наложи на замърсителя на околната среда. За да илюстрираме подхода на Пигу, се връщаме към примера с химическата фабрика “Лакпром”.

Фигура 8.2. Глобата като инструмент за регулиране на негативен вторичен ефект

Пределният частен разход (PMC) за 1 кутия блажна боя, когато размерът на производството е 100 000 кутии годишно, възлиза на 2,5 лева. В този случай равновесната пазарна цена е равна на пределния частен разход: $P_e = PMC$. Фирмата обаче не отчита действителния обществен разход за производство на боята, защото пренебрегва замърсяванията и щетите, които нанася на жителите на общината. Колкото производството на бои е по-голямо, толкова вероятно е по-голямо и замърсяването на околната среда. На фиг. 8.2 щетите на третите лица имат стойности, които са дадени с кривата EMC. Приемаме, че при 100 хил.кутии производство, външния пределен разход EMC, даден с четириъгълника OMNJ, се равнява на 5000 лв, следователно EMC за една кутия боя е равен на 0,5 лв. За да компенсира загубите на жителите в региона, Пигу предлага външният пределен разход да се прехвърли на производителя под формата на данък за замърсяването (T), т.е. $EMC = T$. От тук:

$$SMC = PMC + EMC$$

Като заместим EMC с T, получаваме:

$$SMC = PMC + T$$

- По този начин външния пределен разход става вътрешен, т.е. прехвърля се върху замърсителя. Той го включва в пазарната цена на продукта:
- $P_1 = P_{MC} + T$
- Очевидно с подхода данък (глоба) за замърсяване Пигу налага решението: **“Плаща този, който причинява щетите.”** То е в духа на пазарния принцип, че няма безплатен обяд, т.е. замърсителят не може да минава “гратис” и трябва да компенсира потърпевшите за нанесените щети.

Каква ще бъде реакцията на производителя и на потребителите от въвеждането на данъка за замърсяване на околната среда?

Фирмата производител калкулира данъка за замърсяването като разход, поради което тя повишава цената на боята от 2,5 лв. на 3 лв., т.е предлагането се установява в т.В по кривата S_1 на фиг. 8.2. Тя вече отчита обществения пределен разход SMC за производство на продукта, т.е както вътрешния $PMС$, така и външния пределен разход $EMС$. Цената от 3 лв. за кутия боя обаче е достатъчно висока за потребителите, което поражда свръхпредлагане на пазара. Като резултат, пазара създава ново равновесие в т. С, което се характеризира с цена $P_2/2,8$ лв. за кутия/ и количество на продажби от 80 хил. кутии годишно.

глоба на замърсителя

Ликвидира ли се външния ефект с наложената глоба на замърсителя? Кой поема бремето от включването на данъка върху замърсяването в цената на стоката? Отговорът на първия въпрос е, че глобата само ограничава, но не премахва замърсяването на околната среда. След глобата замърсяването се ограничава до четириъгълника OKLF, т.е. жителите на района ще консумират по-малко мръсен въздух. Отговорът на втория въпрос е свързан с еластичността на търсенето на произвеждания продукт. Ако търсенето е нееластично, потребителите няма да могат да намалят покупките, а цената ще се задържи 3 лв. за една кутия. В този случай потребителите носят бремето от глобата за замърсяването.

Ако обаче продуктът е еластичен по отношение на търсенето, повишаването на неговата цена намалява значително количествата на продажбите. Това ще намали цената до 2,7-2,8 лева за една кутия. Сега вече бремето от данъка се поема от производителя, защото по-ниската цена намалява печалбата от една кутия боя в условия на съкратено производство. В подобни случаи ефектът от глобата е по-радикален, което принуждава фирмата да вземе мерки за въвеждането на пречистващи технологии.

Теорема на Коуз

Използването на подхода данък (глоба) за борба със замърсителите изисква силен административен контрол. Освен това той не решава радикално проблема. По тази причина в стопанската практика през 80-те и 90-те години бяха лансирани нови, по-ефективни решения за борба със замърсителите на околната среда. Сред тях практическо значение имат **подходът на Коуз за доброволно договаряне между замърсителите и потърпевшите лица** (когато те са малко на брой), приемането на закони, които регламентират допустимите норми за замърсяване, въвеждането на зелени данъци, дефинирането на правата на собственост върху публичните ресурси и тяхната продажба на заинтересованите фирми. Посочените подходи имат пазарно ориентиран характер. Те са път да революционизират борбата на обществото за намаляване на замърсяванията и опазване на околната среда

- Роналд Коуз
- 1910-2013
- Нобелова награда по икономика за 1991

Висшето образование като позитивен външен ефект

Висококвалифицираните специалисти са типични субекти, които носят външни, добавъчни ползи на обществото със своите знания и умения. В голяма степен те са продукт на образованието, което са получили в университетите. Въпросът тук е какъв да бъде механизма, чрез който гражданите като “гратис получатели на ползи” да компенсират техните създатели?

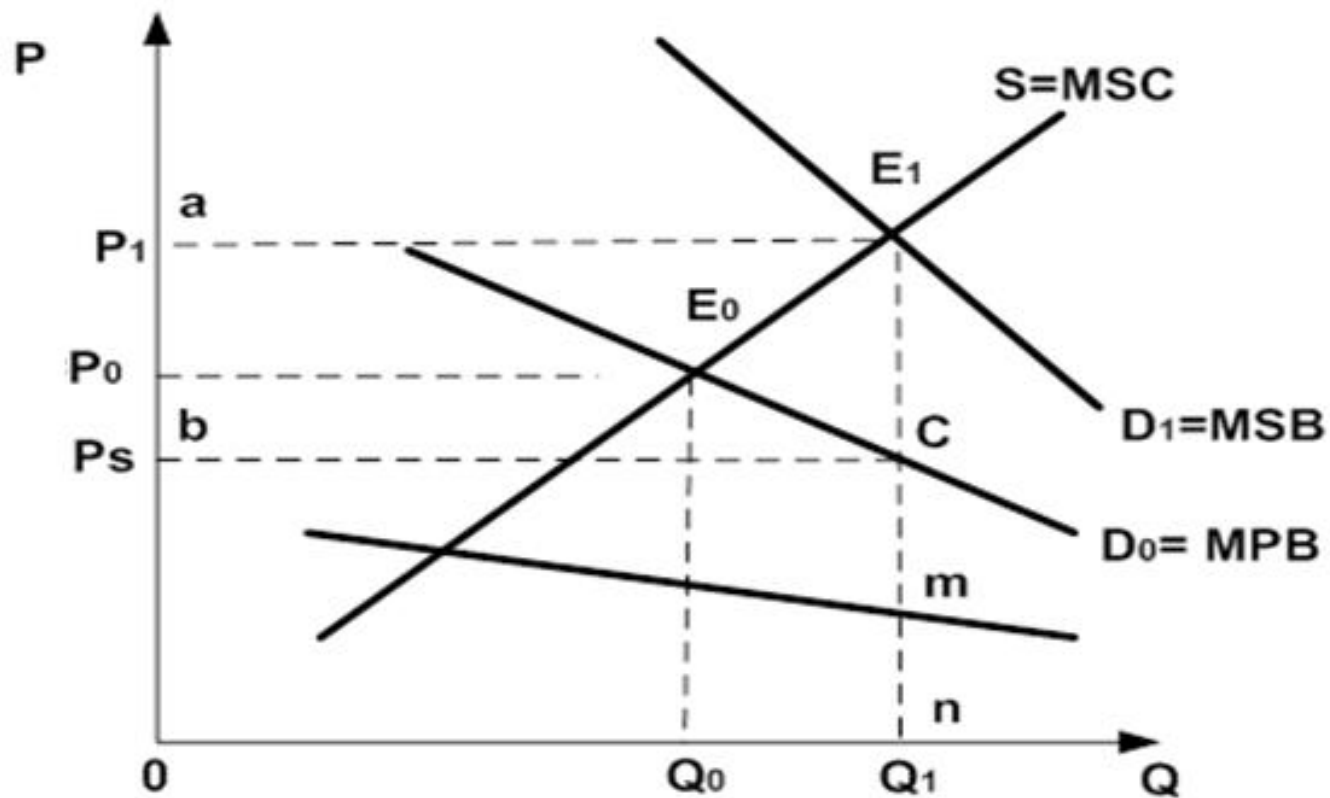
Допускаме, че имаме един съвършен пазар на образователни услуги: много студенти, много частни университети и свободна конкуренция помежду им. Готовността на индивидите да платят за обучение зависи от частната полза, които те очакват да получат с придобитите знания. Например, много домакинства са готови да платят високи такси за обучение по медицина, стоматология, право, мениджмънт, счетоводство и т.н., защото доходите от тези професии са високи. Ето защо разходите за образование се приемат за инвестиция в човешки капитал, защото те носят дълги години печалби на техните вложители. Тогава е напълно логично разходите за обучение да бъдат частни, т.е. да се правят от тези, които имат личен интерес да придобият професионални знания и умения. Това е разбиране обаче без отчитане на външните ползи, които пораждаат по-квалифицираните специалисти.

Броят на индивидите Q , които търсят образователни услуги на пазара, зависи от тяхната цена P . Зависимостта между тях е обратнопропорционална. Тя фактически ни дава кривата на търсене на образователните услуги DD . Същевременно обаче готовността на индивидите да платят определена цена P за тяхното следване е обусловена (производна) от частната полза PMB (private marginal benefit), която ще донесат придобитите знания: $P=f(PMB)$. Щом като P е функция на PMB , то по-големия брой студенти ще доведе до по-ниски частни пределни ползи от знанията им като специалисти. Причината е, че когато има много специалисти в дадена област се увеличава предлагането на техните услуги, което понижава тяхната цена. Тогава спада и дохода от техния труд, съответно частната пределна полза. Например, наличието на много юристи в България води до свръхпредлагане на техните услуги, което прави по-трудно намирането на работа и спечелването на достатъчно високи доходи. Ето защо между цената за образователните услуги, съответно частната пределна полза от тях и броя на студентите (завършилите висше образование) съществува обратно пропорционална зависимост. По тази причина кривата на търсенето DD е наклонена отляво надясно: тя разкрива, че по-ниската цена за образование обуславя по-голям брой студенти, но и намаляваща се пределна полза от продажбата на техните знания като специалисти.

С предлагането на образователни услуги SS се занимават университетите като частни стопански субекти. Разходите за тяхното създаване(учебни зали, преподаватели, оборудване и др) се калкулират и предлагат на кандидатите за обучение по определена цена (годишна учебна такса). Пределните разходи на университета, т.е разходите за обучението на всеки следващ студент, ни дават кривата на предлагане на образователните услуги, т.е. $SS = PMC$ (private marginal cost). Тя изразява зависимостта между броя на обучаваните студенти и размера на учебната такса. Когато пределните разходи се увеличават, тогава кривата на образователните услуги SS е наклонена от дясно наляво. Възможно е обаче пределните частни разходи PMC да са постоянна величина.

Фигура 8.3. Държавна регулация на външните ефекти от висшето образование

Там, където кривата на търсенето на образователните услуги DD (представяща пределната частна полза от образованието PMB) се пресича с кривата на пределните частни разходи PMS за тяхното създаване, се намира равновесната точка E на пазара на знанията. Тя изразява броя на студентите OQ_e , които са склонни да заплатят предлаганата цена на образователните услуги P_e . Те очевидно са преценили добре, че инвестицията в знанията ще осигури достатъчно големи доходи в бъдещата им стопанска дейност. Нека приемем, че цената за придобиване на знанията PE струва годишно 1200 лв, която се заплаща от 10 хил. студента B този момент пазара на образователните услуги като частно благо е в равновесие (т. E на фиг. 8.3б).

Изследванията потвърждават, че висококвалифицираните специалисти извличат големи частни ползи от знанията си: те получават по-високи доходи, постигат по-добро качество на живота, притежават по-висок социален статус и т.н. В САЩ например е доказано, че инвестициите в знания носят по-висока норма на възвращаемост в сравнение с инвестициите във физически капитал, т.е. висшето образование осигурява дългосрочно достатъчно високи доходи от придобитите знания. Заедно с личните изгоди обаче труда на специалистите носи облаги и на други членове и групи от обществото, т.е. поражда обществени ползи. Например, след като инженерите са изобретили и вградили програматора в пералната машина, хиляди домакини извличат голяма ползност от режима на автоматичното пране. Но това е обществена полза от труда на квалифицираните специалисти. По-нататък, дългите години на квалификация на хирурга Иванов му позволява да направи сърдечни операции, чрез които удължава живота на много хора. Тук ползите за обществото от квалификацията на хирурга са неоценими.

Тези и още много други примери от труда на специалистите в различните области показват, че действителните или пълните изгоди от техните знания включват:

- **самата частна изгода PMB (private marginal benefit)**, която намира израз в по-високото заплащане на квалифицирания труд;
- **външната полза EMB (external marginal benefit)**, която висококвалифицираният труд носи даром на големи групи от обществото. Тя е представена графично на фиг.8.3а като наклонена надясно линия EMB. Когато броят на специалистите в дадена област е голям обаче се намаляват външните ползи за обществото, защото знанията стават по-общодостъпни. Отсечката QeB ни дава размера на външната пределна полза, която би донесъл с труда си 10-хилядният студент след завършване на своето образование.

Измерването на външната полза е достатъчно труден въпрос. Нека приемем, че като стойностна величина, външната полза EMB се равнява примерно на 20% от пределния частен разход PMC, който университета прави за образованието на последния обучаван студент. Цялата външна полза от образованието на 10 000 студенти е представена в четириъгълника OMBQe. Членовете на обществото обаче ползват “гратис”, даром външните облаги от знанията на висококвалифицираните специалисти. Например, в цената на компютъра като частно благо се включват разходите за неговото производство и печалбата на производителите. В същото време ние извличаме огромни ползи от труда на инженерите и на изобретателите, които с теоретичните и приложни знания са превърнали компютъра в инструмент за по-ефективен труд. В този смисъл обществената полза SMB от техните знания е сумата от частната и от външната полза:

- $SMB = PMB + EMB$

- Обществената полза SMB е сума от частната PMB и пределната външна полза EMB при даден брой на обучаваните студенти. Като резултат се формира кривата $D1D1$, която показва, че действителната обществена ценност на образованието е по-голямо от частната пределна полза. или $D1D1 = SMB$. Сега вече, след като отчитаме действителната обществена полза от висшето образование, равновесието на пазара се измества в т. $E1$. При нея вече броя на студентите е $OQ1$. или примерно 12 хил. души.
- Външната пределна полза е даром получена полза за членовете на обществото, защото разходите за обучение са изцяло частни. В това именно се състои позитивния външен ефект от образованието като частно благо: със своите знания квалифицираните специалисти създават ползи на всички членове на обществото, без последните да ги компенсират за 5-годишните им образователни усилия и разходи.

Тук отново констатираме “безплатен обяд” на едни субекти за сметка на други. Този дефект в действието на пазарния механизъм изисква държавна регулация за неговото преодоляване. Необходимо е да се намери решение, чрез което външната пределна полза от образованието да се предостави на студентите и да стане вътрешна. Това означава да се предостави авансова компенсация на обучаваните студенти, защото те ще донесат ползи на обществото след тяхното образование, т.е. в бъдеще време. Икономическата теория предлага компенсацията да се предостави под формата на бюджетна субсидия BS на обучаваните студенти или на обучаващите институции. Тогава в стриктно еквивалентен план бюджетната субсидия трябва да е равна на външната пределна полза ($EMB=BS$), която е дадена с четириъгълника OQ_1CN при OQ_1 брой студенти на фиг.8.3а.

- Като резултат разхода за предоставяне на образователната услуга P_e се разделя на две части:
- а) бюджетна субсидия за един обучаван студент, която е авансов платеж на обществото за бъдещите външни ползи от неговите знания. По този начин априори външната пределна полза се интернализира, т.е. дава се на студента, в период, когато неговата нужда за финансиране на обучението е най-голяма. Графично, бюджетната субсидия като величина е представена чрез отсечката $Q1C = EMB$ или $Q1C = AE1 = BS$ на фиг. 8.3а и 8.3 б.

б) учебната такса TF , която е частен платеж на всеки студент за предоставените образователни услуги. Тя именно дава суверенно право на придобилия знания да ги използва и търгува в условията на пазара, в.т ч да генерира и ренти от по-високата си квалификация (този въпрос беше обяснен в предходната глава). Учебната такса се характеризира като квазипазарна цена, т.е. тя имитира цена, но не е такава, защото не покрива пределния разход PMC за създаването на консумираното благо: $TF = P_e - BS$ за един студент.

Как се определят бюджетната субсидия и учебната такса? Измерването на външната пределна полза е труден и условен процес. По тази причина обществото не търси еквивалент между нея и бюджетната субсидия. Като правило бюджетната субсидия е винаги по-голяма величина от външната пределна полза: $BS > EMB$. В зависимост от конкретните условия и заложиени цели във висшето образование, парламента определя размера на учебната такса. Нека условно да приемем, че разхода за обучение на един студент възлиза на 1200 лв. годишно, които парламента решава да раздели както следва: 800 лв. като държавна субсидия и 400 лв. като учебна такса. Това решение прави висшето образование по-достъпно благо за членовете на обществото.

Бюджетната субсидия може да се използва не само за намаление на учебната такса. Тя може да се предостави:

- като стипендия на всички обучавани студенти, т.е по 80 лв.месечно в продължение на 10 месеца. В този случай обаче студентите заплащат пълния разход на своето обучение, т.е. 1200 лв. годишно;
- на определена банка, за да даде нисколихвени кредити на студентите за обучение;
- на студентски столове, на градския транспорт, на БДЖ или на общините в университетските градове с цел да се поевтинят храната на студентите и цената на билетите за транспорт;
- на социално слаби или отлични студенти, за да покрие разходите за тяхното следване.Например, с 1/2 от общата субсидия от 9,6 млн. лева / 12 хил.студента по 800 лв.годишно/ може да се плати годишния разход за обучение на 4000 студента. За тях обучението във ВУЗ става чисто публично благо. Останалите 8000 студента обаче ще получат бюджетна субсидия от 600 лв. на човек и съответно ще платят учебна такса от 600 лв.

Очевидно, съществуват достатъчно варианти за разпределение на бюджетната субсидия за висше образование. В практиката най-често се прилага някаква комбинация от тях, което позволява да се постигнат повече социални цели с държавната регулация в тази област.

5. Дефектите на държавната намеса

- Държавата се намеси в стопанския живот, за да коригира дефектите на пазарния механизъм. Практиката обаче показва, че стопанската и регулативната дейност на държавата също води до определени дефекти. Те влошават ефективността на разпределението на ресурсите и намаляват общественото благосъстояние. В такива случаи се поставя под съмнение целесъобразността от държавната намеса.
- Държавната интервенция в стопанската дейност поражда три групи дефекти. Първата е свързана с ефективността на държавните компании, създаващи частни, смесени или публични блага. Втората група дефекти произтича от поведението на работещите в държавните предприятия и учреждения, а третата – от демократичния процес на вземане на стопански решения за разпределение на ресурсите в публичния сектор на стопанството.

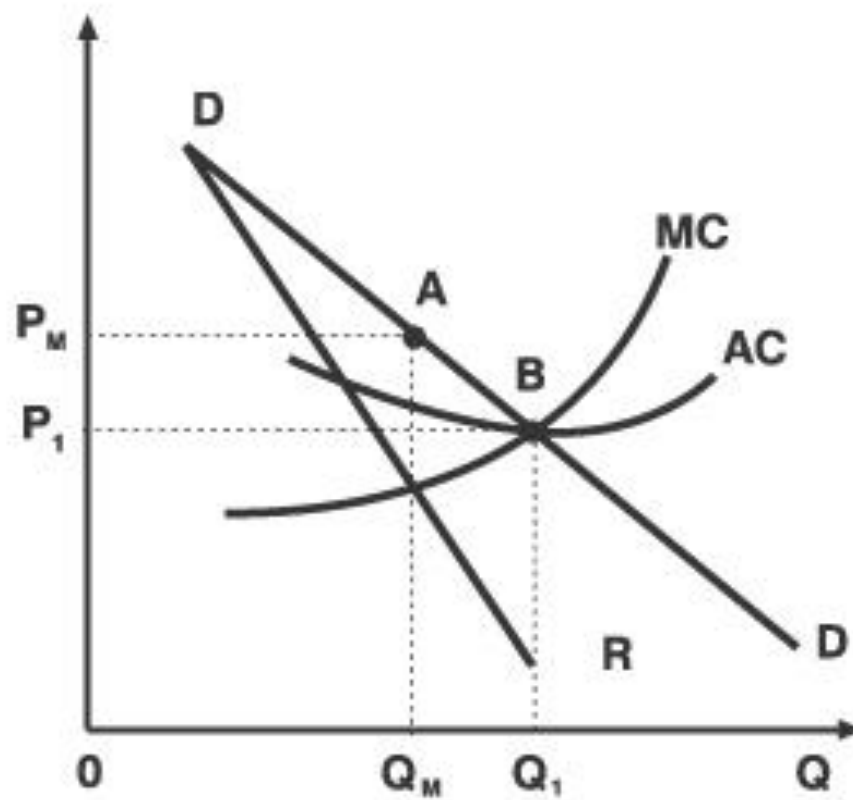
Държавата като неефективен (лош) стопанин

Частната фирма е принудена от конкуренцията да бъде ефективна. В противен случай тя фалира. Поведението на държавните предприятия обаче не следва този алгоритъм, защото те не работят в чисти пазарни условия: често притежават естествен монопол в предлагането, липсва натиска на акционерите на компанията за ефективни резултати от дейността, или пък загубите в крайна сметка се поемат от държавата!

За илюстрация на горния проблем разглеждаме в сравнителен план поведението на едно частно и държавно предприятие като монопол. В условието на частен монопол, количеството на предлагането Q_m се определяше от точката на пресичането на кривата на пределните приходи и разходи: $MC=MR$ (виж фиг. 8.4). След това се фиксираше цената P_m , която при даденото търсене водеше до монополно висока печалба от дейността.

Фигура 8.4. Производство в условия на частен и на държавен монопол

През 50-те и 60-те години държавата, за да елиминира влиянието на частните монополи, ги национализира и превърна в държавни предприятия. В последвалата регулация държавата определи параметри на тяхната дейност в т. В, там където се пресичат кривата на пределния разход MC с кривата на търсенето DD с параметри OQ_1 и P_1 . Това е по-добра позиция от гледна точка на общественото благосъстояние, защото цените са по-ниски и равнището на потребление по-голямо. Чрез тази регулация държавата осигури нарастване на общественото благосъстояние в размер $P_m P_1 BA$.

В същото време обаче се появяват следните негативни последици:

- пределните разходи (МС) за производство на количество OQ_1 са по-големи в сравнение с количеството OQ_m . Това е показател за по-неефективно използване на оскъдните ресурси в условията на държавен монопол;
- посочената неефективност принуди държавата да ограничи производството до равнище Q_m , за да осигури някаква печалба на естествените монополи. Това обаче влоши натоварването на мощностите и предизвика спадане на производителността на труда. Влияние тук оказаха и действията на профсъюзите, които не позволиха да се намалят монополно високите работни заплати и броя на работните места.;
- по-ниските цени на продукцията в комбинация с нарасналите разходи доведоха до хронични дефицити в балансите на много от държавните предприятия. На първо време те се покриваха с бюджетни субсидии, което наложи допълнително увеличение на данъчното бреме. На по-късен етап неизбежно се наложи да се повишат и цените на продуктите, за да може да се покрият нарастващите разходи за производство.

В крайна сметка печалбата на обществено благосъстояние от регулирането на цените на държавните предприятия се намали значително от перманентните им загуби. Нещо повече, на фона на стремящите се към максимална ефективност частни фирми, държавните предприятия действаха разточително, инертно и лениво. Постепенно се оформи разбирането, че без живителната сила на конкуренцията и налагането на твърди бюджетни ограничения (затваряне на кранчето на субсидиите от държавния бюджет) държавните предприятия не могат да станат ефективни. В тази посока са и регулативните промени в държавната намеса в последните 10-15 години.

Търсенето на рента от стопанската и регулативната дейност на държавата

В условията на конкуренция стопанските субекти непрекъснато се опитват да спечелят монополни предимства, които им гарантират получаването на икономическа рента. Този подход се прояви и в процеса на държавната намеса в икономиката. Отделните индивиди, фирми и институции започнаха да разглеждат държавния бюджет като нов източник на рента. В тази група са:

- фермери, претендиращи за бюджетни субсидии и преференциални кредити;
- фирми и банки, които искат данъчни и други облекчения в тяхната дейност (например туроператорите настояват за освобождаване на техните услуги от ДДС);
- фирми, поемащи изпълнението на обществени поръчки;
- общини, които променят бюджетните си приоритети и остават без пари за заплати на учители и лекари;
- болници, които свършват годишния си бюджет за лекарства на 6-ия месец;
- обединени в профсъюзи работници, които се борят за запазване на губещите предприятия;
- висши чиновници (генерали, енергийни, строителни и други специалисти), които лансират и защитават изпълнението на скъпи енергийни, строителни и други държавни програми.

Поведението на посочените групи към държавния бюджет е подчертано рентниерско. За някои от тях бюджетът става стабилен източник на печалби, за други – на високи работни заплати, за трети – на сигурни работни места и т.н. Като резултат намесата на държавата започна да се разминава с декларираните цели: тя се прави не да преодолее дефектите на пазара, а да осигури лично и колективно облагодетелстване на определени групи от обществото. Тук се формира един друг тип монопол: върху бюджетните ресурси, което неизбежно влошава ефективността в тяхното разпределение и използване.

Почти всички стопански дейности са обект на регулация от страната на държавата и нейните органи. Това се налага, за да се избегнат негативни последици за членовете на обществото. За целта се въвеждат по законов път разрешителни или лицензионни режими. Например, за да направите кафене или бирария са Ви необходими поне 10 разрешителни, които се издават поне от 10 чиновника. Поне двама или трима Ви разказват играта “как се взема разрешение”! Въпросът разбира се не е само до вземането на рушвети, които нарушават честната, лоялна конкуренция. Препращат Ви от едно на друго гише, чакате на опашки, връщат ви за неправилно попълнени документи, т.е. губете време вместо да работите или правите бизнес! В този план бюрокрацията генерира стопанска неефективност.

Недостатъците в представителната политическа демокрация

- Политическата демокрация има представителен характер: гласоподавателите избират за няколко години свои депутати в парламента, които решават проблемите на текущото и дългосрочното развитие на страната. В тази система са заложени някои генетични дефекта.
- Винаги в пазарното общество съществуват групи със сходни икономически интереси. Те не само се конкурират, но и обединяват в професионални групи, за да създадат по-благоприятни условия за воденето на техния бизнес. Подобни групи (лобита) влизат в тесни връзки с определени депутати, за да ги спечелят в подкрепа на тяхната кауза. Самите депутати, които знаят, че са преходни личности на политическата сцена, се поддават на подобни влияния. Те използват политическите си позиции и власт, за да си осигурят текущи и бъдещи изгоди от връзките си с една или с друга групировка. По този начин “съюза на интереси на лобитата и на депутатите” моделират в известна степен политическите решения на депутатите. В крайна сметка се приемат закони, които облагодетелствуват едни социални групи за сметка на други. Но това според Парето понижава общественото благосъстояние.

- Безкрайно многото факти на загуби и на злоупотреби в процеса на държавната намеса в стопанския живот неизбежно поставят въпросите: Как може да се стигне до по-висока ефективност в дейността на държавните предприятия и учреждения? Кой е модела на държавното регулиране, който намалява разходите по сделките и съответно загубите на частните стопански субекти? Има ли рецепти, които да ограничат генетичните дефекти на системата на представителната политическа демокрация?
- Привържениците на съвременна концепция за публичния избор предлагат решения на горните въпроси.

Те се обявяват за нов, пазарно ориентиран модел в стопанските и регулативните функции на държавата, който включва:

- първо, предприемаческите дейности на държавата да се поставят в условия на конкуренция или да се прехвърлят в частни ръце;
- второ, създаването на прости и ясни законодателни правила, които да елиминират субективното влияние на политиците и бюрократите в процеса на вземане на решения;
- трето, държавното регулиране на стопанската дейност трябва да облекчава, а не да пречи на частния бизнес;
- четвърто, необходима е професионална компетентност, периодичен контрол и прозрачност в действията държавните институции и работещите в тях.

Политиците, бюрократите, а в известна степен и самия електорат, не са склонни да приемат изцяло предложената терапия за лечение на икономическите болести на съвременната държава. Причината е, че определени групи от тях получават достатъчно ползи от държавната намеса.

6. Кой е оптималния размер на държавната намеса?

Държавата се намесва в стопанския живот, за да коригира дефектите на пазарния механизъм. Същевременно самата държавна намеса също доведе до дефекти, които понижават в една или друга степен ефективността на стопанската дейност. Тогава кой е размерът и моделът на държавната намеса, който в комбинация с пазарното саморегулиране максимизира общественото благосъстояние?

Икономическата теория не е категорична в отговора на този въпрос. Тя прилага различни подходи за оценка, които водят до различни резултати и изводи. Ние се придържаме към маржиналния анализ, чрез който ще определим ефективния фискален предел на държавна намеса: колко финансови ресурси да се акумулират в бюджета и как те да се разпределят, за да се максимизира общественото благосъстояние?

Ефективният предел на фискалната намеса на държавата

За осъществяването на своите стопански функции държавата се нуждае от значителни финансови ресурси. Те се набират главно чрез данъци и такси от стопанските субекти. Например, възможно е чрез данъци да се изземат 20% от създадените доходи, за да се финансират със същия размер разнообразни дейности на държавата. В този план се разкрива точният размер на финансовите ресурси, които се разпределят според целите и насоките на държавната намеса в стопанския живот.

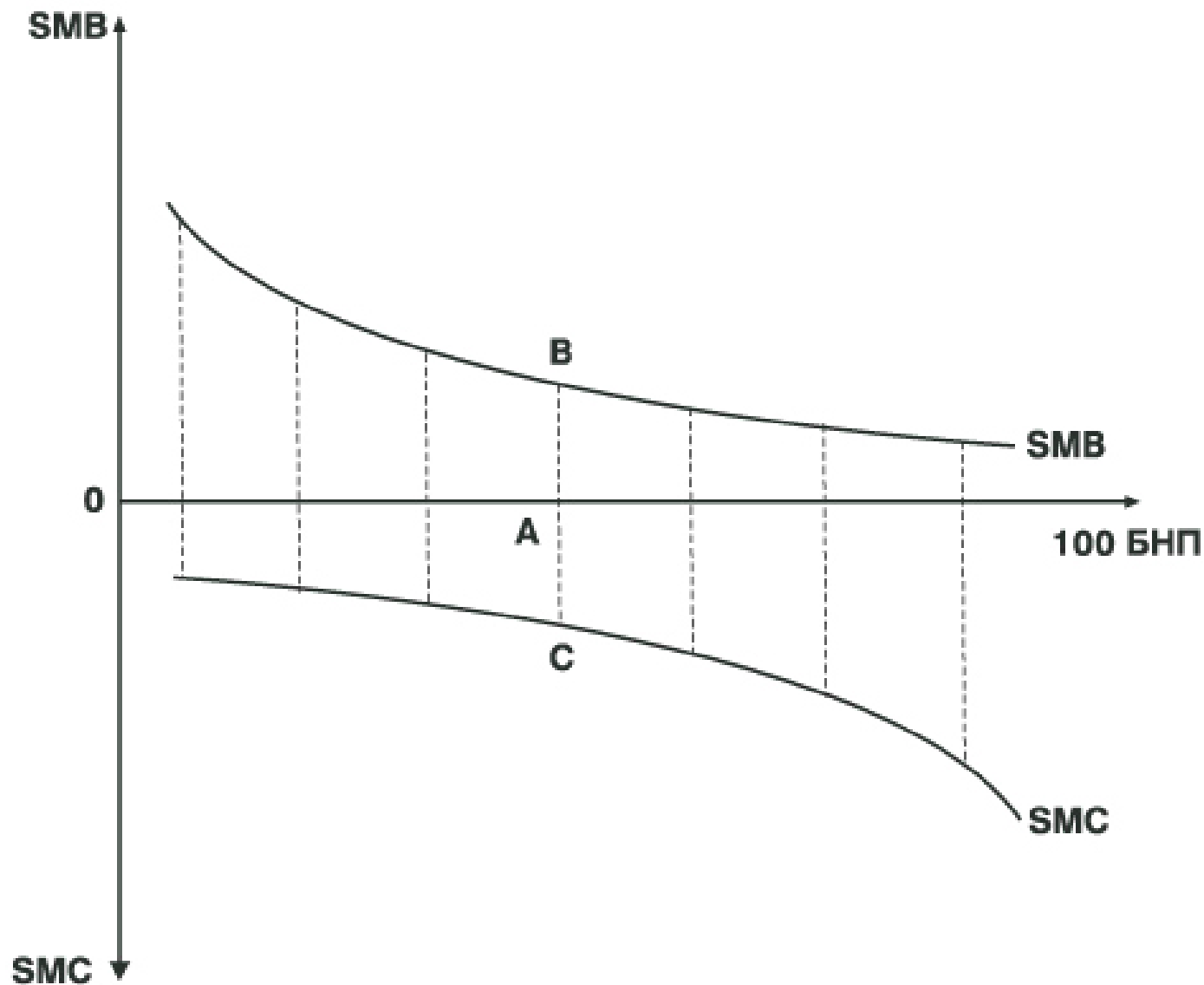
Фискалното преразпределение на brutния национален продукт (БНП – сумата от създадените доходи в стопанството за една година) не е достатъчен индикатор, за да разкрие оптималната интервенция на държавата в стопанския живот. Необходимо да се приложи подходът “ползи-загуби” (cost-benefit analysis), който да сравни плюсовете и минусите за обществото от фискалното преразпределение на генерираните доходи в обществото.

Приемаме, че имаме чисто пазарно стопанство без държавна намеса и без фискално преразпределение на БНП. Налага се обаче финансирането на всички онези дейности, които позволяват съществуването на самата държава като институт. Това изисква държавата да набере суми чрез данъчно облагане на гражданите и на фирмите в размер на 10% от техните доходи, респективно БНП. Чрез тях се поддържат институти като парламент, правителство, съд и други, без които държавата е една фикция. Първата доза държавни разходи носят големи ползи на обществото: т. М от кривата на пределната социална полза (SMB). Заедно с това загубата на стопанските субекти от данъчното облагане (като пропуснати ползи от потребление) не е голяма, защото се изземва само 1/10 част от техните доходи. Тя намира израз в т. N на кривата на пределния обществен разход (SMC).

В следващ момент възниква нова потребност от държавно финансиране. Страната не може без армия, което изисква допълнителни финансови средства за нейното създаване и поддържане. Държавата повишава с нови 10% данъчното облагане на доходите, с които финансира издръжката на армията. Сега националната отбрана е гарантирана, което носи ползи на членовете на обществото. Те обаче са намаляващи, защото действа закона за намаляващата се възвращаемост: потреблението на следващите публични блага поражда по-малка ползност за обществото. Например има групи, които са безразлични към отбраната на страната. За тях армията е излишен и прекалено скъп институт, следователно те не извличат ползи от нейното поддържане. В същото време стопанските субекти вече плащат 20% от доходите си за данъци, което намалява тяхното частно потребление и спестявания. Това показва, че пределният разход SMC за предлагане на публичното благо – национална отбрана, става по-голям.

Фигура 8.5. Ефективния предел във фискалното преразпределение на доходите

По-нататък възникват нови потребности, за които електоратът изисква държавна намеса: задължително средно образование, безплатно или частично платено здравеопазване за бедни и за пенсионери, социални помощи за безработни, субсидии за губещи държавни предприятия, средства за опазване на околната среда и т.н. Необходимите финансови средства за поддържането на посочените дейности стават все по-големи, което увеличава дела от БНП, който се преразпределя чрез данъчната система. Като резултат се разширява кръгът на хората, които пряко или косвено се облагодетелстват от многобройните държавни програми. Те започват да ги приемат като естествено задължение на държавата, дори са недоволни от качеството на предлаганите публични услуги. Тук отново констатираме спадане на полезността, която членовете на обществото извличат от новите държавни програми. По тази причина се приема, че пределната обществена полза SMB се намалява с увеличаващото се фискално преразпределение на БНП

Същевременно всеки допълнителен лев, който се изземва от данъкоплатците, за да се финансира всяка нова държавна програма, поражда два негативни ефекта:

- първо, по-високите данъци означават, че намалява покупателната способност на отделните индивиди и домакинства. Тогава, при равни други условия, те консумират по-малко частни блага, което намалява тяхното лично благосъстояние;
- второ, значително намаляват стимулите за труд, спестявания и предприемачество на стопанските субекти, защото пряко и косвено данъците изземват все по-голяма част от техните доходи. Това води до намаляване на стопанската активност и съответно по-ниски доходи за стопанските субекти.

Като резултат, нарастващото данъчното преразпределение на БНП поражда зависимост между ползите от увеличената консумация на публични блага и цената – обществения пределен разход SMC , за тяхното предлагане. Това означава, че в процес на данъчното преразпределение има някакъв оптимум, който разкрива ефективния предел на фискалната намеса на държавата. Според маржиналната теория, полезността се максимизираше, когато пределната полза от потреблението на дадено благо стане равно на пределния разход за неговото създаване: $MB = MC$. Като приложим това правило към за пределна ефективност към общественото благосъстояние, т.е като равенство между $SMB = SMC$, получаваме ефективния предел на фискалната намеса в стопанството. Той се дава от равенството между отсечката $AB=AC$ на фиг. 8.4. В този момент обществото достига максимума на своето благосъстояние от разпределението на ресурсите между частния и публичния сектор на стопанска дейност.

Какви изводи могат да се направят от горния анализ. Ако фискалното преразпределение на БНП е в размер по-малък от ефективния предел (някъде в позицията между т. О и т. А), по-нататъшното разширяване на държавната намеса е целесъобразно. То ще донесе повече ползи, отколкото загуби на обществото. Ако обаче този дял е вече зад т. А надясно, е ясно, че държавната намеса е отишла твърде далеч: в тази позиция тя генерира повече загуби, отколкото ползи на обществото. В такива случаи икономическата теория препоръчва да се ограничи фискалното преразпределение на доходите чрез рационално свиване на раздути публични програми и трансформирането на публичните блага в смесени и на последните в частни.

Кои са все пак количествените параметри, които характеризират оптималния (ефективния) размер на фискалната държавна намеса? Изследванията на американски икономисти извеждат оптимални граници на фискалното преразпределение на доходите в границите между 30 и 40 % от БНП. В европейските страни тези параметри са по-високи, което е резултат от активното ангажиране на държавата с икономическите и социалните проблеми на обществото. Какво трябва да бъде фискалното преразпределение на БНП в България? Политиците решават този въпрос чрез гласуването на бюджета, но аргументите за по-малко или по-голямо са противоречиви:

Първо, като трансформираща се към пазарна икономика България се нуждае от повече стимули за частна стопанска дейност, следователно е необходимо пониско данъчно бреме и по-ограничена държавна намеса!

Второ, трансформацията към пазара поражда проблеми, които изискват бюджетно финансиране за саниране на предприятия, изплащането на дългове, предоставянето на социални помощи, в. т.ч. пенсии, модернизиране на остарялата инфраструктура и т.н.

Очевидно, отговора на въпроса не е еднозначен, но той клони към горната граница за оптималното преразпределение на фискалните ресурси, т.е. към 40 %!

Практическите преоценки в държавната намеса

- В исторически план след II-та световна война е налице тенденция на увеличаването на бюджетните разходи за финансиране на държавната намеса в стопанския живот. В зависимост от този критерий се оформиха три групи страни с различни мащаби в развитието на публичния сектор.
- Първата група се характеризира с по-ограничен дял в преразпределение на финансовите ресурси на обществото. В нея влизат САЩ, Япония, Швейцария др. Стопанствата на тези страни са по-силно пазарно ориентирани, тъй като преобладаваща част от ресурсите се разпределят чрез пазара, а не чрез данъците и бюджетните разходи. На другия полюс са страните със социалдемократическа ориентация: Швеция, Дания, Холандия и други. В тях държавата извършва чрез различни програми към 50-55% от всички разходи в икономиката. Това обаче изисква и данъчни приходи в почти същия размер. Ето защо медалът на големите разходи има и своята обратна страна: високите данъчни ставки. Между по-либералния американски и социалдемократическия вариант на фискална намеса се намират останалите западноевропейски страни.

Анализът на статистическите данни показва, че държавите не се придържат към твърдо определен размер на фискална намеса. Той е плод на конкретни социално-политически и икономически условия в отделните страни, както и на доминиращите възгледи и настроения на обществото в даден исторически период. Последните именно формират един или друг вот на избирателите за повече или по-малко държавна намеса. В САЩ например, където веруюто в частната инициатива е силно развито, държавата разпределя 30-35% от БНП. За страна като Великобритания, делът на бюджетните разходи възлиза на около 45-50% от размера на БНП, а за Швеция, той е в порядъка между 55-60%.

В периода на 70-те и 80-те години оптималните размери на фискалното преразпределение на БНП (30 и 40%) бяха задминати, с което много държави навлязоха в зоната на понижаваща се ефективност в развитието. Това породя сериозна критика към социалдемократическите правителства и техните разточителни инвестиционни и социални програми. При тези условия, избирателите дадоха вот на по-консервативни правителства, които по принцип са ориентирани към по-ограничена държавна намеса и по-силно действие на пазарните сили. Те започнаха да изтеглят държавата от дейностите, които пазара регулира достатъчно ефективно. За целта се предприеха мерки в няколко насоки: приватизацията на държавните предприятия, трансформиране на част от публичните блага в смесени и в частни, намаляване на процентите на данъчното облагане, поставянето на законодателни прегради за нарастването на дефицитните държавни разходи, съкращаването на броя на държавните служители, премахване на регулативни актове, спъващи частната инициатива и други подобни.

два модела за свиването на държавната намеса до оптималните предели

На тази основа през 80-те и 90-те години се проявиха два модела за свиването на държавната намеса до оптималните предели. Те бяха наречени “рейгъномика” и “тачъризм”, на името на политиците, започнали да съкращават бюджетните разходи и да намаляват данъчното бреме. В тях са налице различни насоки и акценти, но философията, посланието, което те носят е едно: по-малко държавна намеса и регулация повече стопанска свобода и частна инициатива повече възможности за лично спечелване на доходи повече лично благосъстояние, което кумулативно /събираемо/ води до повече обществено благосъстояние. В тази схема всеки, със стопанските си усилия осигурява собствения си просперитет, а държавата подпомага само по-слабите социални групи.

Съвременни императиви в държавната намеса: приватизация и дерегулиране

В следвоенния период държавата национализира редица частни предприятия в транспорта, съобщенията, енергетиката, металургията, машиностроенето и други отрасли и дейности в икономиката. По този начин тя стана крупен собственик на основен капитал, чрез които се създаваше между 15% и 25% от БНП в страните-членки на ЕО, и значително повече от продукцията на посочените отрасли. В последващите периоди, капитала на държавните компании се модернизира с бюджетни субсидии., което повиши обема и качеството на предлаганите стоки и услуги. Държавата поддържаше техните цени на по-ниско равнище, което носеше печалби на потребителите. В същото време обаче, по-ниските цени не позволяваха да се покрият разходите, което доведе до натрупването на перманентни дефицити в бюджетите на държавните компании. Те, естествено се покриваха с нови бюджетни субсидии.

Изследванията и анализите разкриха, че държавни предприятия не следват ефективното поведение на частните фирми. Това се дължеше на две основни причини: първо, монополното положение на държавните предприятия водеше до ниска ефективност и второ, възможността за покриване на загубите с бюджетни субсидии. Тези оценки, плюс негативните обществени настроения от дейността на държавните предприятия (корупция, разточителство, високи заплати) създадоха почва за тяхната приватизация, т.е. прехвърляне на собствеността на капиталовите активи в частни ръце. Правителството на М.Тачър в Англия стана пионер в тази насока.

- Кои са ползите от приватизацията на държавните компании? На първо място, се повиши значително тяхната ефективност. Това се постигна чрез затваряне на каналите на загуби, понижаване на производствените разходи, повишаване на качеството на обслужване, въвеждането на нови технологии и нови продукти и т.н.
- На второ място, вноските от продажбите на държавните фирми оказаха положително влияние върху приходите на държавния бюджет. Те позволиха да се намали размера на бюджетния дефицит и данъчните ставки, което генерира позитивни импулси в икономиката.

На трето място, приватизацията започна да елиминира патернализма на държавата и да възстановява предприемаческия дух и частната инициатива в стопанската дейност. Закупуването на общинско жилище в Англия или на няколко акции от телефонната компания “Бритиш телеком” прави отделния гражданин собственик на капитал. Той започва да се грижи за съхраняването и нарастването на своя капитал, т.е неговото поведение се детерминира вече от ценностите на пазарната система, а не от държавата на благоденствието и свързаното с нея преразпределение на доходите чрез данъци и бюджетни разходи.

След Англия вълната на приватизация обхвана всички европейски страни. Крупни държавни фирми в областта на жп транспорта, съобщенията, нефтопреработването, въздушния транспорт и други области са в процес на приватизация. Чрез тях държавата се освобождава от нетипичните за нея предприемачески функции и насочва ресурсите си към решение на ключовите проблеми на съвременното развитие: инвестиции в човешкия капитал, подпомагането на научните изследвания, борбата със замърсяването на околната среда и други подобни.

В подобен план стои и въпроса с държавната регулация на частната стопанска дейност. Никой не отрича, че държавата трябва да създаде правила за воденето на стопанската дейност. Тя обаче толкова се “вживи” в регулативната си функция, че стигна до крайност. Частните фирми се нуждаят от десетки сертификати, за да започнат своята дейност. Понататък, още толкова разпоредби ги контролират в производствената, търговската и отчетна дейност. Всичко това струва разходи и загуба на време за частните производители.

За да осигури по-голям простор за действие на частната инициатива се наложи политика на дерегулиране на стопанската дейност: премахването на детайлизираните бюрократични разпоредби, опростяването на правилата за стопанската дейност и намаляване на данъчните тежести за воденето на бизнеса. В крайна сметка, обществото започнаха да се връща към класическите ценности на пазарната система:

- първо, бизнеса е прерогатив на частника, а не на държавата, защото частните компании се по-ефективни от държавните и
- второ, работа на частника е да прави бизнес в рамките на общи правила (гарантиращи равенството в конкуренцията), а не да се трепери от регулативната опека на държавата.

На фона на досегашното изложение, приватизацията и регулирането на стопанската дейност в Източна Европа са особен случай. Техните държави трябва да приватизират годишно не 5 или 10 компании, а многократно повече. Това изисква нови решения и подходи, за да може в кратък период да се формират частни права на собственост. Едва след това може да се очаква нарастваща ефективност в дейността на новите стопански единици.

- Дискусията относно приватизацията в страните от Източна Европа изведе принципите за мащабност, бързина, ефективност, социална справедливост и минимизиране на негативното икономическо и социално влияние от промяната в правата на собственост. Те обаче са взаимоизключващи се, което предполага, че няма съвършена схема на приватизация.
- В България имаше еволюция в разбирането относно начините за приватизация. Използвана беше както касовата, така и боновата приватизация. Приложени бяха разнообразни методи за приватизация: преговори с потенциален купувач, продажба на акции чрез фондовата борса, тръжни процедури, работническо-мениджърско изкупуване, продажба на групи предприятия (пулове).

Преходът към пазарно стопанство в страната наложи и промяна в правилата за стопанска дейност. Те се основават върху ценностите на пазарното система: неприкосновеност на частната собственост, свобода на стопанската инициатива, защита на конкуренцията, неутрално и справедливо данъчно облагане, защита на правата на потребителите, съхраняване на естествените ресурси и околната среда, осигуряване на чистите публични блага. В този план приемането на поредица от закони и разпоредби, които да отразят новата среда и ценности, е неизбежно. На пръв поглед обаче процеса изглежда твърде администриран, дори като преобличане на държавата в “нови одежди”. Проблемът обаче има поточно измерение: дали новите правила за стопанската дейност не са прекалено обременяващи за частните фирми и гражданите?

Ключови понятия в темата

дефекти в действието на пазара
публични, смесени и частни блага
функция на общественото благосъстояние
критерий на Парето за общественото благосъстояние
външни (вторични) ефекти в стопанската дейност
теория на публичния избор
дефекти в стопанската и регулативната дейност на
държавата
приватизация и дерегулиране на стопанската
дейност

- Презентация по текст на доц.Г.Манлиев
- Манлиев,Г.,Микроикономика, ИК“КИНГ“, 2009